

AGORA

JAARGANG 25 – NUMMER 3 – 2009

Prostitutie

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Veel Europese landen proberen prostitutie met strengere regelgeving aan banden te leggen. Maar de kloof tussen het gevoerde beleid en de dagelijkse realiteit is groot.

Locatie: een bar in Stockholm, op de hoek van Malmkillnadsgatan met Mäster Samuelsgatan, bekend om het goedkope bier en het relatief goede eten. Op straat gebeurt veel: mensen komen terug uit het centrum, anderen gaan juist de stad in, auto's rijden af en aan. Ineens is overal politie, er komt een ambulance aanrijden en er worden wegversperringen opgesteld. Mensen op straat worden ondervraagd, plotseling staat er een agent naast mijn tafeltje. Of ik iets gezien heb. "Waarvan?", vraag ik. Van de steekpartij op straat die in mijn gezichtsveld heeft plaatsgevonden. Ik bevind mij in een buurt in Stockholm die bekend staat om haar straatprostitutie. "Als je even niet oplet, merk je er niets van", denk ik bij mezelf.

In Zweden verbiedt de wet op het kopen van seksuele diensten (1999) het gebruik maken van diensten van prostituees. Sinds de invoering van de nieuwe wet is straatprostitutie in Stockholm met meer dan tweederde afgenomen. Maar de overgebleven straatprostituees hebben het gevoel dat het juist gevaarlijker is geworden op straat. Ze zijn meer en meer veranderd in opgeschoten wild. Door het verbod op het kopen van seksuele diensten bestaat voor klanten het risico opgepakt en beboet te worden. Hierdoor zijn er minder klanten op straat, en is het aandeel klanten met afwijkende (soms gevaarlijke) wensen groter. Door de verminderde vraag zijn de prijzen gedaald, de prostituees kunnen het zich niet meer veroorloven in geval van twijfel een klant te weigeren. Veel vrouwen verhandelen bijvoorbeeld de eis op condoomgebruik voor geld. Met de nieuwe wetgeving is de situatie op straat veel meer gehaast geworden, de klanten moeten oppassen dat ze niet worden opgepakt. Daarnaast werken er minder vrouwen op straat, en is het lastiger geworden elkaar te waarschuwen voor gewelddadige klanten.

Ook Nederland wil met een nieuwe wet de prostitutie verder aan banden leggen. De verwachting is dat het voorstel begin 2010 aangenomen zal worden. Na decennialang gedogen van prostitutie, en in 2000 de opheffing van het bordeelverbod, wil men een verdergaande regulering van de prostitutiesector. De vergunningplicht zal worden uitgebreid en zal niet alleen prostitutiebedrijven omvatten, maar ook andere seksinrichtingen zoals bijvoorbeeld een erotische massagesalon en een seksbioscoop. Een voordeel hiervan is dat het vergunde deel van de sector makkelijker in kaart gebracht kan worden. Verder zullen de zelfstandig werkende prostituees zich moeten registreren en worden klanten van illegaal aanbod van prostitutie strafbaar gesteld.

Met het verbod op de exploitatie van prostitutiebedrijven zonder vergunning, en de vergunningsplicht voor zelfstandig opererende prostituees, wordt een duidelijkere scheiding aangebracht tussen legale

en illegale prostitutie. Deze scheiding moet ook voor de klant duidelijk herkenbaar zijn. De klanten van illegale prostitutie houden namelijk (onbewust) een vorm van prostitutie in stand waar misstanden en uitbuiting makkelijker kunnen voorkomen. Bovendien is er een risico dat deze prostituees slachtoffer zijn van mensenhandel of illegaal in Nederland verblijven. Met verhoogde bewustwording onder klanten wil men ervoor zorgen dat de illegale branche ophoudt te bestaan. Toch lijken ook hier, net als in Stockholm, vooral de prostituees uiteindelijk aan het kortste eind te trekken. De verslechterde werkomstandigheden en de toenemende mate van 'ondergronds' gaan van (illegale) prostitutie, vanwege toenemende regulering en registrering, dragen niet bij aan het welzijn van de prostituee.

In dit themanummer geven een aantal deskundigen, aan de hand van recente ontwikkelingen, hun visie op het fenomeen prostitutie. Voor de samenstelling van de themaredactie zijn adviseurs van Seinpost Adviesbureau uitgenodigd. Zij hebben naar aanleiding van hun onderzoek naar de prostitutiesector in Brussel een aantal auteurs gevraagd te reageren op hun resultaten. De constatering dat er ondanks alle inspanningen nog steeds een groot spanningsveld bestaat tussen beleid en prostitutie is voor hen de aanleiding geweest om deze relatie uit te diepen. AGORA ondersteunt deze kritische blik en wil de sociale en ruimtelijke aspecten van dit vraagstuk benadrukken.

Voor de variaselectie van dit nummer zijn drie artikelen geselecteerd. Paul de Vries, Afra Boon en Ton Vet beschrijven de effecten van de trek van inwoners uit de gemeente Rotterdam naar de gemeente Barendrecht. Wat betekent dit voor de woningcorporaties, en hoe gaan zij om met de stadse problematiek? Studenten Jaap-Joost Melse, Guus Receveur en Thomas Rook beschrijven de beleving van het overstappen in het openbaar vervoer. Zij bepleiten een slim en compact overstapstelsel. In de derde bijlage doen Tialdea Haartsen, Jelmer Hitzert en Ellen Maarja Trell een poging de Catalaanse eetcultuur te typeren.

Redactie van AGORA

Prostitutie

04 **Prostitutie is anders**

ACHTERGROND Rob van den Hazel & Sybil van Oijen

06 **Prostitutie en beleid, een ongemakkelijke relatie**

ACHTERGROND Rob van den Hazel

10 **De choreografie van de verleiding**

CASESTUDIE Mary Whowell

14 **Ruimtelijke effecten van twee eeuwen prostitutiebeleid**

ACHTERGROND Manuel Aalbers & Michaël Deinema

18 **Verdreven naar de rafelrand**

CASESTUDIE Marion van San

22 **Het prostitutiebeleid van Marijke Vos**

OPINIE Rob van den Hazel & Sybil van Oijen

24 **Verborgene prostitutie in Brussel**

CASESTUDIE Maarten Loopmans & Karolien Vermeiren

Varia

27 **Huren en verhuren met uitzicht op Rotterdam**

CASESTUDIE Paul de Vries, Afra Boon & Ton Vet

30 **De verbeterende trap van de overstap**

ACHTERGROND Jaap-Joost Melse, Guus Receveur & Thomas Rook

32 **Catalaanse eetculturen**

CASESTUDIE Tialda Haartsen, Jelmer Hitzert & Elen-Maarja Trell

36 **Een allesomvattende aanpak voor de infrastructuursectoren**

RECENSIE Sander Lenferink

37 **Colofon / Volgende nummer**

Prostitutie is anders

AUTEURS Rob van den Hazel en Sybil van Oijen

FOTOGRAFIE Wikimedia

De morele aspecten en taboes die prostitutie omgeven, maken dat het fenomeen moeilijk juridisch te vatten is. Maar tegelijkertijd maakt het 'anders zijn' wel dat het een boeiend onderwerp is voor mensen uit de wereld van bestuur, beleid en wetenschap.

In de jaren zestig introduceerde de filosoof Michel Foucault het begrip heterotopie. Dit betekent letterlijk 'andere plaats'. Hij gaf hierbij voorbeelden als sauna, museum, bibliotheek, gevangenis en park. Allemaal plaatsen die 'anders zijn' dan de 'gewone' gebieden waar mensen wonen en werken. Ze doorbreken de dagelijkse ruimte niet alleen in fysieke zin maar kennen ook een ander regime dan die dagelijkse ruimte. Er vinden afwijkende gebeurtenissen plaats met soms eigen voorschriften en regels. Het gedrag dat we in een sauna normaal vinden kan niet op straat en hoe de relaties tussen gevangenen zich ontwikkelen wijkt behoorlijk af van het dagelijks leven buiten de gevangenis.

Heterotopie

Foucault noemt het niet als zodanig, maar het red-light-district is zeker te karakteriseren als heterotopie. Bijzondere ruimtes die het alledaagse doorbreken door hoe ze eruit zien en wat er gebeurt, bijvoorbeeld de Wallen in Amsterdam, het Zandpad in Utrecht of de voormalige tippelzone aan de Keileweg in Rotterdam. De plekken zijn afwijkend door het soort activiteiten die er plaatsvinden, door de mensen die er rondlopen, en door het (onzichtbare) illegale regime dat het functioneren van deze gebieden in belangrijke mate bepaalt. Ondanks de bemoeienis van de overheid.

Veel sterker dan de fysieke plekken maakt de aanwezigheid van prostitutie als activiteit dat de plekken als afwijkend worden ervaren. Het meest duidelijke voorbeeld is wel de Europalaan in Utrecht. Deze weg wordt overdag gebruikt door de leveranciers, werknemers en klanten van bedrijven die er gevestigd zijn. 's Avonds is de weg het domein van de straatprostitutees. De fysieke situatie verandert feitelijk niet, maar in de beleving van het gebied zijn de veranderingen dramatisch. Door de aanwezigheid van de prostitutees transformeert een gewone straat in een straat die om een andere houding vraagt, en waar je niet zomaar even doorheen loopt of rijdt. Dit omdat je het als

vervreemdend en beangstigend kan ervaren, of natuurlijk omdat je er niet gezien wilt worden. Het is dus niet zozeer het fysieke 'anders zijn' van een gebied als de Wallen, maar wat er gebeurt dat zorgt voor een andere beleving. En dat kan natuurlijk niet los gezien worden van het fenomeen prostitutie, de sociale taboes waarmee dit omgeven is en hoe we met het verschijnsel omgaan. Ontkennend, afkeurend, maar ook spannend en intrigerend.

Ontkennen, gedogen, verbieden, reguleren

De geschiedenis laat zien dat het 'anders zijn' van prostitutie de gemeenten al eeuwenlang bezighoudt. Er zijn cycli te onderscheiden waarin het fenomeen achtereenvolgens wordt ontkend, gedoogd, aanvaard, gereguleerd, verboden en uiteindelijk weer ontkend. In de eerste eeuwen na Christus werd het afgedaan als zondig en verwerpelijk. In de late middeleeuwen werd erkend dat prostitutie binnen een samenleving niet kon worden uitgebannen. De Italiaanse filosoof en theoloog Thomas van Aquino vergeleek prostitutie met de mestvaalt bij een paleis: Zonder de mestvaalt zou het paleis vervuild raken, zonder prostitutie zou de wereld vervuild raken met sodomie. Vanuit het idee dat het een noodzakelijke zonde was, werd getracht wanorde en criminaliteit die -naar het oordeel van de gevestigde orde- samenhangen met de aanwezigheid van stadsbordelen, tegen te gaan.

Zedelijke hervormingen zorgden er eind 16e eeuw voor dat openbare prostitutie werd afgeschaft. Na verloop van tijd werd het weer oogluikend toegestaan. In de negentiende eeuw volgde een korte periode van legalisering, onder andere omdat men dacht dat de uitbreiding van geslachtsziekten op die manier kon worden tegengegaan. Prostituees werden geregistreerd, medisch gecontroleerd en hun bewegingsvrijheid werd aan banden gelegd. Dit leidde er toe dat prostituees zich aan controles probeerden te onttrekken, bijvoorbeeld door hun beroep ook buiten de bordelen voort te zetten.

Met name vanuit protestants-christelijke hoek ontstond eind negentiende eeuw weer verzet. Dit leidde in 1911 tot de invoering van zedelijkheidswetgeving waarbij een landelijk verbod op het exploiteren van bordelen werd ingevoerd. Prostituees- en niet de prostituanten- werden gezien als de personen die afkeurenswaardig gedrag vertoonden. Het idee bestond dat een religieuze heropvoeding nodig was om

Advertenties in telefooncel

hen de mogelijkheid te bieden hun 'zondig bestaan' af te zweren. Het prostitutieverbod zorgde echter wederom voor een toename van clandestiene bordelen en ook de straatprostitutie nam toe. De seksuele revolutie en de economische vooruitgang hebben er in de jaren zeventig van de vorige eeuw vervolgens toe geleid dat de seksindustrie een aanzienlijke schaalvergroting doormaakte.

Deze uitbreiding bracht ook een groeiende vrouwenhandel, onvrijwillige prostitutie en prostitutie door illegalen en minderjarigen met zich mee. Dit vroeg om een effectief optreden dat werd bemoeilijkt door het bordeelverbod. Het besef dat prostitutie moest worden aangemerkt als een maatschappelijke realiteit werd uiteindelijk politiek dusdanig breed gedragen dat in 2000 het algemeen bordeelverbod en het verbod op souteneurschap (vooralsnog) definitief uit het Wetboek van Strafrecht werden geschrapt.

Prostitutie is en zal waarschijnlijk altijd een lastig vraagstuk blijven. Bij het basisidee van beleidsmakers dat prostitutie door wetten en regels goed te reguleren is, kunnen immers wel wat kanttekeningen geplaatst worden. Of systemen nu vanuit de zorg voor de maatschappelijke gezondheid opgezet werden, uit angst voor wanorde en onveiligheid, of vanuit de zorg voor de individuele prostituee, het bleken altijd tijdelijke vormen van regulering te zijn. Wat sterk meespeelt zijn de morele aspecten en de taboes die het fenomeen prostitutie omgeven. Deze maken het dat het onderwerp als fysieke maar vooral als 'mentale heterotopie' moeilijk juridisch te vatten is.

Tegelijkertijd maakt het 'anders zijn' het tot een onderwerp dat velen uit de wereld van bestuur, beleid en wetenschap boeit, misschien wel juist dankzij deze worsteling.

De brede variëteit van artikelen in deze speciale uitgave van AGORA onderschrijft dit.

Twee bijdragen gaan in op de ruimtelijke aspecten. Volgens Aalbers en Deinema hebben het verbod op prostitutie in 1911 en de legalisering in 2000 opmerkelijke overeenkomsten opgeleverd voor wat betreft de ruimtelijk-seksuele ordening in Nederland. Zij beschrijven hoe het beleid deconcentratie in de hand kan werken, uitgewerkt aan de hand van het Amsterdamse Plan 1012, waarmee het Amsterdamse gemeentebestuur probeert de prostitutiebranche in het postcodegebied 1012 (ruimtelijk) beheersbaar te maken.

In 'Luxeprostitutie in de Europese hoofdstad' wordt beschreven hoe er door de groei van de internationale dienstensector in Brussel een nieuwe afzetmarkt voor de seksindustrie is ontstaan die een nieuwe 'prostitutie-geografie' creëerde. Omdat deze nieuwe bedrijfstak, vooral internationaal is georganiseerd en zich afspeelt in het verborgene hebben beleidsmakers er tot op heden weinig aandacht voor. Vanuit een beleidsmatige invalshoek wordt in 'Prostitutie en beleid, een ongemakkelijke relatie' beschreven dat het opheffen van het bordeelverbod niet in alle gevallen even succesvol is geweest. Er worden vraagtekens geplaatst bij het effect van een nieuwe ronde van regels en verfijndere wetgeving zoals die nu ter besluitvorming ligt.

Bestuurlijk gezien is Marijke Vos, vanuit haar functie als wethouder Zorg in Amsterdam, een voorstander van de legalisering van prostitutie. Regulering zorgt volgens haar voor transparantie. Tegelijkertijd benadrukt ze dat prostitutie geen normaal vak is, het risico op psychische en/of lichamelijke schade bij sekswerkers groot is en dat je als overheid een taak hebt hen bij te staan bij het weerbaarder maken. De noodzaak van dat laatste wordt duidelijk uit de bijdrage 'Verdreven naar de rafelrand'. Hierin wordt geschetst hoe het Antwerpse prostitutiebeleid maakte dat de straatprostituees in een steeds kwetsbaardere positie zijn gekomen. Ze zijn verdreven naar uithoeken van de stad, verdwenen achter telefoonnummers en in de illegaliteit beland. Een heel andere vorm van 'onbedoelde' effecten van het beleid komt naar voren in 'De choreografie van de verleiding'. Het optreden van politie en justitie in Manchester maakt dat mannelijke prostituees bij het werven van klanten ingenieuze choreografieën bedenken die hen in staat stellen discreet en min of meer buiten het blikveld van rechtshandhavers te opereren.

Rob van den Hazel en Sybil van Oijen zijn beiden werkzaam bij Seinpost Adviesbureau. Zij hebben advies gegeven over de samenstelling van de artikelen in dit themanummer.

Literatuurselectie

Cauter, L. de (2004) De capsulaire beschaving, Over de stad in het tijdperk van de angst. Rotterdam: NAI-uitgevers.

Mens, L. van (1992) Prostitutie in bedrijf, Organisatie, management en arbeidsverhoudingen in seksclubs en privéhuizen. Delft: Eburon.

Ministerie van Binnenlandse Zaken (2008) Conceptwetsvoorstel regulering prostitutie.

Oijen, S. van (2004) Beschrijving juridisch instrumentarium ter regulering prostitutie na opheffing van het bordeelverbod. Nijmegen: KU.

Parrinder, G. (1980) Sex in the world's religions. Oxford: University Press.

Roos, Th. A. de, R. Haveman & A.L.J. van Strien e.a. (1999) Seks, Zeden en Strafrecht. Gouda: E.M. Meijersinstituut, Quint.

Prostitutie en beleid, een ongemakkelijke relatie

AUTEUR Rob van den Hazel

FOTOGRAAF Mirije Oude Lansink

De opheffing van het bordeelverbod in 2000 is te zien als een breuk met het recente Nederlandse prostitutiebeleid. De prostitutiebranche werd hiermee gezien als een normale bedrijfstak, die ook op die manier kon worden gereguleerd. Negen jaar later blijkt de praktijk heel wat weerbarstiger.

De opheffing van het bordeelverbod was het resultaat van enkele decennia vooral pragmatisch discussiëren over het fenomeen prostitutie, en het langzamerhand accepteren ervan als een maatschappelijke realiteit. Vanaf de jaren zeventig nam de seksindustrie in omvang enorm toe, ook vercommercialiseerde zij in sterke mate. Hoewel door grote groepen als zodanig geaccepteerd, had de seksindustrie nadrukkelijk ook zijn schaduwkanten. De positie van de prostituee werd in die jaren steeds slechter, onder andere door een groei van vrouwenhandel, onvrijwillige prostitutie en prostitutie door illegalen en minderjarigen. Daarnaast nam de overlast in de steden sterk toe, vooral door de straatprostitutie. In dit deel van de branche werkten met name de aan harddrugs verslaafde vrouwen. Veel gemeenten zagen zich genoodzaakt deze tippelprostitutie te reguleren en stelden tippelzones in (eufemistisch ook wel zorgzones genoemd), buiten of aan de rand van de stad. Op deze plekken werd gedoogd dat er in de avond en nacht werd getippeld. Door extra maatregelen als circuits, afwerkplekken en toezicht werd geprobeerd de overlast voor de omgeving te minimaliseren en de veiligheid van de prostituees te vergroten. Overigens was het succes van deze plekken wisselend. Tevens ontwikkelde zich soms een 'open drugscene', met de Rotterdamse Keileweg wel als meest trieste voorbeeld.

De achterliggende gedachte van de opheffing van het bordeelverbod was om 'pandgebonden' vormen van prostitutie zoals bordelen en raamprostitutie te beschouwen als normale bedrijfsactiviteiten. Hiermee zouden deze panden ook onder de normale wetten en regels kunnen vallen. Door aanvullend op de bestaande regels een specifiek vergunningstelsel voor deze vormen in te stellen, zou een betere regulering mogelijk moeten worden. Hiermee zou de gezondheid en veiligheid van de prostituees vergroot worden, en ontstonden er meer mogelijk-

heden om de sector transparanter te maken en te ontdoen van criminele randverschijnselen.

Interessant hierbij was dat de rijksoverheid verantwoordelijk was voor de totstandkoming van wet- en regelgeving op het gebied van het strafrecht, vreemdelingenrecht en de volksgezondheid. Maar wat betreft de regulering van de branche moesten de lokale overheden nadrukkelijk de kar trekken. Het Rijk formuleerde zes doelstellingen waar het lokale prostitutiebeleid op gericht moest zijn: het beheersen en reguleren van exploitatie van prostitutie, het bestrijden van onvrijwillige prostitutie, bescherming van minderjarigen tegen seksueel misbruik, bescherming van de positie van prostituees, de ontvlechting van criminaliteit en seksindustrie en het terugdringen van (exploitatie van) prostitutie door personen zonder geldige verblijfstitel.

Na de opheffing van het bordeelverbod nam het aantal tippelaarsters fors toe.

Nog steeds een criminogene branche

De nieuwe status van (delen van) de prostitutiesector leidde er toe dat op gemeentelijk niveau het oude gedoogbeleid werd omgevormd tot een legaal vergunningstelsel. Ook werd aanvullend beleid ontwikkeld om tegemoet te komen aan de zes doelstellingen. Veel gemeenten grepen de nieuwe regelgeving aan om pandgebonden prostitutie te saneren, het was immers geoorloofd om een maximumstelsel (beleid waarbij maximum aantal seksinrichtingen werd vastgesteld) in te voeren. Een onbedoeld bijeffect hiervan was dat de stelsels leidden tot schaalvergroting binnen de branche. Veel kleine ondernemers overleefden het niet en er werd geen ruimte geboden voor nieuwe initiatieven.

Na de opheffing van het bordeelverbod nam het aantal tippelaarsters fors toe. Dit omdat er in de streng gecontroleerde bordelen en clubs

Tippelzone Nijmegen

geen plaats meer was voor illegale- en minderjarige prostituees. Het gevolg was een 'overbevolking' van de bestaande tippelzones en een toename van de problematiek met betrekking tot openbare orde. Dit leidde soms tot onbeheersbare situaties. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag resulteerde het uiteindelijk in sluiting van de zones. In andere steden (Utrecht, Heerlen en Arnhem) werd gekozen voor het invoeren van pasjesregelingen waarbij alleen verslaafde lokale prostituees werden toegelaten tot de zones.

De opheffing zorgde voor onverwachte creativiteit bij de aanbieders: seks in campers of op boten, dit was immers niet pandgebonden en dus niet vergunningplichtig. Ook juristen zochten naar de verschillende mogelijkheden. Bijzondere jurisprudentie ontstond rond vragen als: valt Thaise massage wel of niet onder seksuele handelingen? En hoe diep moet een SM-kelder zijn?

De afgelopen jaren is uitgebreid onderzoek gedaan naar de effecten van de opheffing van het bordeelverbod. Een citaat uit de Memorie van Toelichting bij het nieuwe wetsvoorstel (2008): "De vergunningverlening en het toezicht op de locatiegebonden prostitutiebedrijven zijn redelijk op orde, in de vergunde prostitutiebedrijven worden slechts zeer incidenteel minderjarigen aangetroffen en er is een afname zichtbaar van prostituees zonder een voor het verrichten van arbeid geldige verblijfsvergunning."

Vanuit een beheersmatige invalshoek gezien was het beleid dus succesvol, de regels werkten. Des te opvallender is het dat er in dezelfde Memorie van Toelichting een aantal problemen worden genoemd die dit succes behoorlijk relativeren. De twee meest in het oog springende zijn de gevoeligheid voor criminaliteit, en het feit dat gemeenten nauwelijks zicht hebben op de prostitutie die niet vergunningplichtig is. De seksbranche is nog steeds een criminogene branche. De verwevenheid met de georganiseerde criminaliteit is op meerdere manieren aanwezig en uit zich onder meer in witwassen, mensenhandel, bedreigingen, afpersingen en geweld. En dit beperkt zich niet alleen tot het niet-gereguleerde deel van de prostitutie.

De volgende zin uit de Memorie van Toelichting roept nogal wat vragen op: "Gemeenten hebben een goed beeld van het aantal vergunde seksinrichtingen dat in de gemeente actief is." Een wat merkwaardige conclusie. Is het immers niet meer dan normaal dat een gemeente kan tellen hoeveel vergunningen ze heeft verstrekt? Zorgwekkender is het dat er eigenlijk geen zicht is op de prostitutie die zich buiten het vergunningstelsel afspeelt, zoals bij de thuisprostitutie en escortbedrijven.

Onderzoek prostitutie Brussel

In 2008 heeft Seinpost onderzoek gedaan naar de prostitutie in het

Brusselse Gewest dat uit negentien gemeenten en zes politiedistricten bestaat. Het doel was te komen tot een nieuwe aanpak van het prostitutiebeleid. Om vast te kunnen stellen waar dit beleid zich op moest richten is een uitgebreid veldonderzoek gedaan naar het fenomeen in de volle breedte (leefbaarheid, welzijn, criminaliteit, institutioneel). Via verschillende kanalen is in kaart gebracht welke soorten prostitutie er zijn, waar die zich bevinden en hoe omvangrijk ze zijn. De resultaten waren voor de betrokkenen verrassend te noemen. Dat er ruim duizend prostituees werkzaam waren in de meer publieke vormen (bars, ramen) was min of meer bekend, maar dat er drie- tot vierduizend werkzaam zijn in de 'besloten' prostitutievormen werd met enig ongeloof ontvangen. Zeker ook omdat het 'niet zichtbaar' zijn betekent dat een belangrijk deel van de Brusselse prostitutie zich aan elke vorm van controle onttrekt.

Het Belgische prostitutiebeleid kent andere juridische grondslagen dan Nederland, maar de vraag is of dat veel uitmaakt voor het gedrag van een prostituee. Het vanuit huis werken en alleen via een 06-nummer te bereiken zijn, heeft als voordeel dat er meer per uur verdiend kan worden, omdat er geen geld aan een exploitant afgedragen hoeft te worden. Ook een groot voordeel is dat er vanuit de overheid weinig toezicht is op deze 'onzichtbare' branche. Deze situatie geldt ook voor Nederland: meer en meer prostituees raken uit het zicht. Aangezien veel thuiswerkende prostituees wel enige vorm van bescherming willen, is de verwachting dat zij alleen, of samen met andere prostituees weer de bescherming van een souteneur zullen opzoeken.

Geen zicht op illegale sector

Negen jaar na de invoering van de nieuwe wet kun je concluderen dat het bordeelverbod goed werkt voor het reguleren van een steeds kleiner wordend deel van de prostitutiebranche. Tegelijkertijd ontbreekt het zicht op een steeds groter wordend deel van de branche totaal. Ook ziet men daar ontwikkelingen die weer sterk lijken op de situatie voorheen, zoals bijvoorbeeld pooierschap.

Er zijn meerdere redenen waarom het beleid niet in alle opzichten succesvol is geweest. Zo is opereren in het schemergebied een wezenskenmerk van de prostitutiebranche. Dit geldt voor de prostituees en de ondernemers, maar ook zeker voor de klanten. Een systeem gebouwd op wetten en regels volstaat wellicht voor de regulering van een normale bedrijfstak, maar het schiet te kort bij een branche die nauw verweven is met de criminele wereld. De prostitutiesector is als bedrijfstak zeer dynamisch en flexibel. Zij is in staat gebleken zich zeer snel aan te passen aan nieuwe omstandigheden. Vraag en aanbod blijven in dit systeem bestaan, maar komen via andere kanalen bij elkaar, en voor een belangrijk deel is dat 'ondergronds'.

Op lokaal niveau ontbreekt nog steeds een goed zicht op aard en omvang van de branche. Dit alleen al zorgt ervoor dat men op dit niveau nooit tot een effectief toezicht- en handhavingsbeleid kan komen. Ook kregen lokale overheden (gemeente, politie en justitie) met de zes doelstellingen wel erg veel op hun bord, terwijl ze niet de middelen hebben om tot een effectieve aanpak te komen. Zeker als het gaat om mensenhandel is lokaal opereren immers vrijwel zinloos. Het bestrijden van overlast en andere zaken die betrekking hebben op de openbare orde krijgen in dit geval vaak voorrang.

Regels Tippelzone Nijmegen

De focus ligt dus vooral op de zichtbare vormen, zoals raam- en tippelprostitutie. Op nationaal niveau lijkt er meer aandacht te zijn voor mensenhandel, waardoor bij de lokale overheden het idee ontstaat dat het geregeld. Niemand lijkt zich meer grote zorgen te maken over hoe het met de prostituees gaat.

Problemen bij uitbreiding vergunningplicht

Medio 2008 zijn voorstellen gedaan voor nieuwe wetgeving. De oplossing wordt nadrukkelijk gezocht in een verdergaande regulering. Er wordt voorgesteld de vergunningplicht uit te breiden van prostitutiebedrijven naar een grote groep seksbedrijven als sekstheaters, peepshows, escort en thuiswerksters. Daarnaast worden ook massage-salons, kapsalons, theehuizen en parenclubs vergunningplichtig, als er tegen betaling seksuele diensten worden verleend. De vergunningen zijn niet verbonden aan een inrichting maar aan de activiteit zodat ook niet-pandgebonden prostitutie kan worden gereguleerd.

Na invoering van de nieuwe wet zijn dus ook alle escortbedrijven vergunningplichtig. De gegevens van escortbedrijven worden opgenomen in een landelijk register. De verwachting is dat de overheid hiermee meer inzicht krijgt in de branche. Ook de zelfstandig werkende prostituee zal zich volgens de nieuwe wetgeving moeten laten registreren. Hiermee wordt beoogd de positie van de prostituee te verbeteren. Zo zal zij bij registratie onder meer informatie ontvangen over instellingen op het gebied van gezondheidszorg en hulpverlening. Maar het meest in het oog springend is wel dat de klant die gebruik maakt van de illegale diensten strafbaar zal worden gesteld.

Bij het wetsvoorstel zijn vanuit een praktisch oogpunt wel wat kanttekeningen te plaatsen. Alle typen seksbedrijven zijn straks vergunningplichtig. Dit betekent niet alleen een fikse uitbreiding van het aantal te controleren bedrijven, maar ook controle op tal van vergunningvoorwaarden die verplicht opgenomen moeten worden. Zo is de exploitant verplicht om de prostituee in de gelegenheid te stellen zich regelmatig te laten onderzoeken, een bedrijfsbeleid te voeren waarin veilige sekstechnieken en zelfbeschikkingsrecht centraal staan en informatie te verschaffen over prostitutie-exit programma's. Dit laatste lijkt niet direct in het belang van de exploitant te zijn.

De vraag is of alle nieuwe vergunningen en alle varianten op vergunningen

gen en voorwaarden wel effectief te handhaven zal zijn. De complexiteit moet immers niet onderschat worden. Hoe kom je erachter of een dame thuis werkt? Hoe ontdek je een seksbedrijf in een camper? En hoe houd je toezicht op veilige sekstechnieken? De controle van dit soort maatregelen zal veel vragen van het gemeentelijk toezicht- en handhavingapparaat, energie die wellicht beter gestoken kan worden in de opsporing van illegale bedrijven. Tenslotte kan ten aanzien van de registratieplicht van de zelfstandig werkende prostituees de vraag gesteld worden of wel voldoende is nagedacht over de positie van de prostituee. Ondanks dat we van een legale bedrijfstak spreken, is het nog steeds niet erg populair om officieel te boek te staan als sekswerker.

Het is niet populair om officieel te boek te staan als sekswerker.

De verwachtingen die er waren bij het opheffen van het bordeelverbod zijn niet geheel waargemaakt. De reactie hierop is een nieuwe ronde van nog meer regels en verfijndere regelgeving. Dit is een verklaarbare reactie vanuit het perspectief van een wetgever. Maar het is maar zeer de vraag of het creëren van steeds meer regels wel de oplossing biedt. Gezien de ervaringen zou het goed mogelijk zijn dat als gevolg van de nieuwe regels de branche nog verder ondergronds gaat, en dus nog slechter te controleren is.

Voor de duidelijkheid, hier wordt geen pleidooi gevoerd voor het weer strafbaar stellen van prostitutie. Het is zelfs de vraag of het uiteindelijk veel verschil uitmaakt of prostitutiebeleid vormgegeven wordt onder een legaal regime of niet. Belangrijker is dat men zich ervan bewust wordt dat meer regels niet altijd voor een oplossing zorgen. In plaats van nieuwe regels zou de overheid meer gebaat zijn bij de volgende uitgangspunten: zorg voor een optimale informatiepositie over de omvang, aard, locatie en spelers van het fenomeen prostitutie. Gebruik deze om je acties op te baseren. Zorg er verder voor dat problemen aangepakt worden op het juiste niveau. Mensenhandel vraagt om een internationale benadering, en overlastbestrijding kan op lokaal niveau. Tenslotte moet het perspectief van de individuele prostituee tot het uitgangspunt van het beleid gemaakt worden, daar vallen de meeste slachtoffers.

Rob van den Hazel (r.vandenhazel@seipost.com) is adviseur op het gebied van leefbaarheid, veiligheid en jeugd bij Seipost Adviesbureau. Van den Hazel werkt sinds 1990 bij Seipost. Hij heeft zich in deze jaren bezig gehouden met alle adviesterreinen die Seipost bestrijkt: als onderzoeker/adviseur, als ontwikkelaar van aanpakken en methodieken en als project- en programmaleider van uitvoeringstrajecten.

Sybil van Oijen werkt sinds 2006 bij Seipost en heeft o.a. voorzieningen voor kwetsbare doelgroepen in haar pakket. Tijdens haar loopbaan als senior juridisch adviseur bij de

gemeente Arnhem was zij onder andere medeverantwoordelijk voor de ontwikkeling van het vergunningstelsel voor straatprostituees in Arnhem en als adviseur betrokken bij de beëindiging van de raamprostitutie in het Arnhemse Spijkerkwartier.

Literatuurselectie

Loopmans, M. , R. van den Hazel & S. van Oijen (2008) Grensoverschrijdende prostitutie: beleid nodig met drie I's, Inzicht, Integraal en Internationaal, Secondant, 22 (6), 26-29

Ministerie van Binnenlandse Zaken (2008) Conceptwetsvoorstel regulering prostitutie.

Oijen, van, S, M. Loopmans, R. van den Hazel, K. Gabiam, D. Lesger & C.

Kesteloot (2008) Prostitutie Brussel in Beeld: Bouwstenen voor een Integraal Prostitutiebeleid, Arnhem-Brussel: Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De choreografie van de verleiding

AUTEUR Mary Whowell

FOTOGRAFIE Ian Cook & Mary Whowell

Canal Street Manchester

Er is al veel geschreven over de transactie van betaalde seks, maar daarbij is weinig aandacht besteed aan de manier waarop mannen en vrouwen hun klanten precies aantrekken. Door verscheidene manieren van kijken, lopen en het gebruik van kleding proberen mannelijke prostitués in Manchester niet op te vallen voor politie en passanten.

In 2007 erkende de gemeenteraad van Manchester officieel dat er in haar internationaal bekende 'Gay Village' mannelijke prostitutie plaatsvindt. De Village is een dichtbebouwd gebied ten zuidoosten van

het centrum met een hoge concentratie kroegen en nachtclubs. Begin jaren negentig is er commercieel aanzienlijk geïnvesteerd en werd er actief gewerkt aan een nieuw kosmopolitisch imago. Dit heeft ertoe geleid dat de Village tegenwoordig bekend staat als hotspot in het nachtleven van Manchester.

Al meer dan vijftig jaar zijn er prostitués werkzaam, hun aanwezigheid draagt bij aan de rijke seksuele historie van het gebied en de associatie van de Village met publieke en betaalde seks. Er is veel gepubliceerd over de erotische geografieën van de Village, maar de rol van prostitutie en de regulering daarvan is sterk onderbelicht gebleven. Dit artikel wil deze leemte opvullen door stil te staan bij de wijze waarop de

mannelijke straatprostitueés in de Village hun klanten werven. Dit doen zij met behulp van specifieke choreografieën, die hen in staat stellen discreet en min of meer buiten het blikveld van rechtshandhavers te opereren. Dit wil niet zeggen dat de politie niet optreedt, maar haar huidige aanpak is eerder gericht op verplaatsing van het verschijnsel en dreiging met arrestatie, dan op daadwerkelijke interventie.

De data waarop dit artikel is gebaseerd, zijn het resultaat van zeshonderd uur participerende observatie, twee hulpverleningsprojecten en 28 interviews met 31 direct betrokkenen. De geciteerde uitspraken verwoorden de persoonlijke visie van mijn respondenten en komen niet noodzakelijk overeen met de zienswijze of ideologie van de organisaties waaraan zij verbonden zijn. De straatnamen in dit artikel zijn gefingeerd.

‘Creative urban choreographies’

Recentelijk heeft onderzoek binnen de geografie en andere sociale wetenschappen aangetoond dat straatprostitutiegebieden worden geconstrueerd en ge(her)produceerd door zowel politie, bewoners en hulpverleningsinstanties als door de ruimtelijke mobiliteit van de prostitueés zelf. In Manchester voeren mannen die seks aanbieden ‘choreografie’ uit: zij hanteren bepaalde strategieën om hun klanten te werven. In dit artikel kijk ik speciaal naar de choreografieën van lopen, kijken en kleding, die ervoor zorgen dat de prostitueés herkenbaar zijn voor hen die naar hen op zoek zijn: klanten en hulpverleners. Tegelijkertijd zorgen ze ervoor dat ze onopvallend blijven voor anderen in de stedelijke omgeving, zoals de politie en passanten.

"Je bezat je in Smith Street, en verderop pik je een schandknaap op."

Kijken

Het doorkruisen van de stad op zoek naar seks is in de literatuur over stedelijke seksualiteit en ‘cruising’ goed gedocumenteerd. Hierin wordt erkend dat omgevingen die in het teken staan van publieke seksualiteit ook mogelijkheden bieden voor commerciële seksuele transacties. Onderzoek naar ‘cruising’ benadrukt de suggestieve kracht van het omkijken als een manier om seksuele interesse te tonen. De subtiliteit van de blik is daarbij cruciaal. De juiste blik is vluchtig en discreet, maar heeft tegelijkertijd het vermogen om een seksuele ontmoeting te initiëren.

Een geïnterviewde die gevraagd werd naar zijn visie op de seksuele geografieën van de Village legde het belang van dit soort onopvallende momenten voor klantenwerving als volgt uit: “Smith Street is om je te bezatten, en je gaat naar Richardson Street om een schandknaap op te pikken. Ze parkeren in achterafstraatjes en knippen als je voorbij loopt.” Dit voorbeeld geeft aan hoe gecompliceerd het wervingsproces is, en hoe dit ordehandhaving en politie-interventie bemoeilijkt. De klant zoekt niet op de traditionele manier, maar maakt gebruik van de gebouwde omgeving, bijvoorbeeld van zijstraten die moeilijk te overzien en slecht toegankelijk zijn. In plaats van overlast te veroorzaken, zoals bij tippelen doorgaans het geval is, gaan klant en prostitué

op in het stedelijke decor.

Lopen

Naast het moment van visueel contact tussen prostitué en klant is de ruimte die gebruikt wordt om klanten te werven van belang. Dit omvat een belangrijke geografische component, namelijk het op de juiste plaats zijn en de verplaatsing te voet door het district. Het district wordt in stand gehouden door de onafgebroken aanwezigheid van prostitueés, klanten, hulpverleners en politie. Het in beweging blijven is voor de prostitueés een manier om te voorkomen dat ze worden aangehouden door de politie. “Soms blijven we even op dezelfde plek om te kijken of er iemand [een klant] rondrijdt. Zo niet, dan gaan we naar bepaalde kroegen. Is daar niemand, dan lopen we een beetje rond om te zien wat er te doen is. Dat helpt ons ook uit handen van de politie te blijven, want als we merken dat er politie is, gaan we ergens anders heen waar we niet zo in het oog springen,” legde een prostitué mij uit.

Het belang van rondlopen om bestraffing te voorkomen, en vermindering van de Village als de politie zich er laat zien, toont de ruimtelijke mobiliteit van deze mannen goed aan. Bovendien maakt het duidelijk dat de dreiging van arrestatie of wetshandhaving voldoende is om de mannen uit het gebied te verjagen. De verplaatsing van sociale groepen die zich niet verhouden tot het kosmopolitische imago van de Village op het moment dat er politie aanwezig is, zet niet alleen vraagtekens bij de manier waarop de orde in dit gebied gehandhaafd wordt, maar roept ook meer fundamentele vragen op over wie de stad toebehoort, en wie het recht heeft gebruik te maken van commerciële openbare ruimtes.

De mannelijke prostitueés trekken weg uit de Village, omdat zij een eventuele aanvaring met de politie als gênant zouden ervaren. Zij zullen dan ook zelden toegeven dat ze seks verkopen. Naast de dreiging ondervraagd te worden, voelen zij sterk aan dat zij niet tot het gewenste publiek van de Village behoren: mensen die op zoek zijn naar vermaak, zoals restaurant- en nachtclubbezoekers, feestvierders en kroeggangers.

Kleding

Een andere veelgebruikte strategie om niet op te vallen maar toch herkenbaar te zijn voor potentiële klanten is het dragen van ‘chav’ kleding. Hoewel niet onomstreden, wordt de Britse chavcultuur doorgaans geassocieerd met de blanke arbeidersklasse en het beeld van de hypermasculiene man. Mannen en vrouwen die het etiket ‘chav’, of de lokale variant ‘scally’, krijgen opgedrukt, worden voorgesteld als buitenstaanders en in de wetenschappelijke literatuur algemeen omschreven als jongeren die antisociaal gedrag vertonen in stadscentra. Uit onderzoek naar de Britse homocultuur is op te maken dat de chav-identiteit steeds meer onderdeel is gaan uitmaken van de bredere commerciële homoscene en in toenemende mate zichtbaar wordt in de homoseksuele seksindustrie. Het is niet mijn bedoeling om de straatprostitueés in Manchester als chavs te labelen, maar uit mijn interviews is gebleken dat sommige prostitueés de karakteristieken van chavs bewust overnemen als een strategie om klanten aan te trekken: “Een jongen in een trainingsbroek, veel hoerenlopers gaan voor dat type. Ze houden van scallyjongens die er hetero uitzien, weet je, van

die jongens die zichzelf altijd in de nesten werken." Dezelfde respondent legde een verband tussen de scally-identiteit en kledingstijl: "Het hangt ervan af hoe je je kleedt, maar zoals ik al zei dragen veel mensen een trainingsbroek... het lijkt alsof je problemen zoekt ... dat is het deels denk ik, ruig en alert als een scally, dat vinden ze geil." Het dragen van dit type kleding is ook een tactiek om op te gaan in de massa: er is een grote groep jongeren die de Village gebruikt als hangruimte, zij kleden zich op dezelfde wijze. Hoewel de respondenten het overlastgevende gedrag van deze groep in de Village afkeuren, maken zij wel gebruik van hun kledingcodes. De onmogelijkheid om prostitués te onderscheiden van jongens die er gewoon wat rondhangen werd ook opgemerkt door de politieagenten die ik heb geïnterviewd. Een van hen vertelde: "Hoerenjongens hangen rond op straathoeken in de buurt van de cafés. Als mensen naar de Village komen en zulke jongens in trainingspakken zien rondhangen, zijn ze daar niet blij mee. Het ziet er bedreigend uit. Je weet niet of je met een prostitué of met een dief te maken hebt." De jongens nemen het kopiëren het gedrag, en kunnen op die manier opvallend opgaan in het straatleven. Een respondent verwoordde het als volgt: "Het was een kwestie van je klanten goed observeren. Soms ging ik op de stoep zitten, andere keren gedroeg ik me een beetje zoals een scally. Soms zijn ze op zoek

naar zo'n soort jongen." In tegenstelling tot afgezonderde locaties als tippelzones, die 's nachts vaak door vrouwelijke prostituees worden gebruikt, is de Village een drukbezocht en levendig gebied. De vele straten en routes bieden de mannen een dekmantel waaronder zij door middel van knikjes, vluchtige blikken, oogcontact, rondlopen en hun kledingstijl contact kunnen leggen met klanten. Zonder twijfel stelt het gebruik van specifieke choreografieën de jonge mannen in staat om in de Village op discrete wijze hun seksuele diensten aan te bieden. Omdat dit gevolgen heeft voor de manier waarop de politie in de Village opereert, zal ik daar kort bij stilstaan.

"Een jongen in een trainingsbroek, veel hoerenlopers gaan voor dat type."

Politieoptreden

Prostitutie gerelateerd gedrag wordt in de Village niet actief bestreden. Daaraan liggen verschillende overwegingen ten grondslag. Zoals aangegeven zijn prostitués moeilijk herkenbaar, en zelfs als de politie een vermoeden zou hebben, is het onwaarschijnlijk dat de prostitué dat

zal bevestigen. Er rust een taboe op mannelijke prostitutie, want veel van de prostitués identificeren zichzelf, hoewel ze seksuele diensten aan mannen verlenen, als heteroseksueel. Het komt dus zelden voor dat prostitués zichzelf als zodanig bekendmaken tegenover mensen die zij niet vertrouwen. Daarnaast zijn er bijna nooit klachten, omdat de choreografieën hen in staat stellen discreet te opereren en zelden aanleiding geven tot overlast. Aangezien prostitutie in Engeland en Wales slechts wordt bestreden wanneer er klachten worden ingediend, is er weinig animo om geld, tijd en middelen in te zetten voor politietoetreden dat, goed beschouwd, overbodig is.

Dat de politie, of beter gezegd de aanwezigheid van de politie, openlijke onderhandeling en tippelen ontmoedigt en prostitués en hun klanten verjaagt, is een regulerende interventie op zich. Hier kan een verband worden geconstateerd met de meer algemene literatuur over politietoezicht en de belangrijke rol die de politie speelt door eenvoudigweg zichtbaar in de openbare ruimte aanwezig te zijn. Een andere strategie die door de politie wordt gehanteerd is de mannen te verzoeken het gebied te verlaten, wat eveneens het effect van verjaging heeft. Het lijkt erop dat vooral de zichtbaarheid van de mannen een probleem is: zolang zij onopvallend aanwezig zijn, laat de politie hen ongemoeid.

Oppervlakkig beschouwd zou men kunnen denken dat dit een bevredigende situatie is: prostitués kunnen hun werk doen zolang zij niet door politieoptreden worden verjaagd of verplaatst. Het is echter zorgwekkend dat zich op deze manier geen verstandhouding tussen de politie en prostitués kan ontwikkelen. Hoewel prostitués bestraffing (doorgaans een waarschuwing gevolgd door een boete) proberen te vermijden, is het vooral het stigma dat hen weerhoudt een band met de politie op te bouwen. De politie blijkt namelijk weinig begrip te kunnen opbrengen voor mannelijke prostitutie.

Onderzoek heeft aangetoond dat sekswerkers in andere Britse steden en steden in het buitenland wel een vruchtbare vertrouwensrelatie kunnen onderhouden met de politie, waarin zij het gevoel hebben contact te kunnen zoeken zonder angst voor arrestatie. Dit is belangrijk vanuit het oogpunt van veiligheid, omdat straatprostitués in geval van nood een beroep op de politie moeten kunnen doen. Door mijn respondenten werd dan ook aangegeven dat ze graag een positievere relatie met politieagenten zouden willen hebben in plaats van voor hen op de vlucht te moeten slaan, of door hen ondervraagd te worden als ze zich in het gebied vertonen.

De verkenning van hoe seks precies aan de man wordt gebracht kan een eerste stap zijn in de ontwikkeling van zo'n vertrouwensband, want zonder informatie over hoe de prostitués opereren is het voor de politie onmogelijk om op een positieve en productieve manier toezicht te houden. In dit artikel heb ik getracht inzicht te verschaffen in de microgeografie van mannelijke prostitutie. Op die manier hoop ik bij te dragen aan de kennis die is vereist om de orde in de gebieden waar deze mannen werkzaam zijn effectiever en vooruitstrevender te handhaven.

Mary Whowell (m.e.whowell@lboro.ac.uk) is PhD-student bij de afdeling Geografie van de Loughborough University, Leicester-

shire. Ze onderzoekt de praktijk en regulering van mannelijke prostitutie in Manchester. Dit artikel is gebaseerd op haar voorlopige conclusies over de choreografieën van klantenwerking. De auteur dankt Ian R. Cook, John Harrison en Phil Hubbard voor hun opbouwend commentaar. Vertaald door Marloes Wevers.

Literatuurselectie

- Binnie, J. (2001) The erotic possibilities of the city. In: D. Bell et al. (red.) *Pleasure zones: bodies, cities, spaces*. New York: Syracuse University Press. 103-130.
- Binnie, J. & B. Skeggs (2004) Cosmopolitan knowledge and the production and consumption of sexualised space: Manchester's gay village. *The Sociological Review* 52, 1, 39-61.
- Crawford, A. & S. Lister (2004) The patchwork shape of reassurance policing in England and Wales. *Policing* 27, 3, 413-430.
- Haylett, C. (2001) Illegitimate subjects? Abject white, neoliberal modernisation, and middle-class multiculturalism. *Environment and Planning D: Society and Space* 19, 3, 351-370.
- Hayward, K. & M. Yar (2006) The 'chav' phenomenon: consumption, media and the construction of a new underclass. *Crime, Media, Culture* 2, 9, 9-28.
- Hubbard, P. & T. Sanders (2003) Making space for sex work: female street prostitution and the production of urban space. *International Journal of Urban and Regional Research* 27, 1, 75-89.
- Johnson, P. (2008) Rude boys: the homosexual eroticization of class. *Sociology* 42, 1, 65-82.
- O'Neill, M. & R. Campbell (2006) Street sex work and local communities: creating discursive spaces for genuine consultation and inclusion. In: R. Campbell & M. O'Neill (red.) *Sex work now*. Devon: Willan.
- Sagar, T. (2005) Street watch: concept and practice civilian participation in street prostitution control. *British Journal of Criminology* 45, 1, 98-112.
- Turner, M. (2003) *Backward glances: cruising the queer streets of New York and London*. Londen: Reaktion Books.

Ruimtelijke effecten van twee eeuwen prostitutiebeleid

AUTEURS Manuel Aalbers & Michaël Deinema

FOTOGRAFIE Alejandro Forero Cuervo & Barry Fricke

Het Amsterdamse stadsbestuur meent met Plan 1012 de negatieve uitwassen van prostitutie te kunnen bestrijden door ramen op de Wallen te sluiten. De geschiedenis leert echter dat overheidsinterventies problemen in de prostitutie eerder ongrijpbaarder maken en verplaatsen.

Hoe er over prostitutie wordt gedacht, heeft invloed op hoe prostitutie een plaats krijgt in de stad en vice versa. Dat geldt zowel vandaag de dag als aan het begin van de twintigste eeuw. Het bordeelverbod van 1911 en de legalisering van 2000 waren de uitkomst van een verandering in de beeldvorming omtrent prostitutie, maar hadden op hun beurt ook invloed op de beeldvorming van prostitutie. Een verbod en legalisering houden beide een officiële erkenning in. Er komt een formele definitie van prostitutie en er is sprake van een poging tot beheersing. Prostitutie lijkt echter bij uitstek te gedijen buiten het formele om. Pogingen tot formalisering leiden daarom tot een tegenreactie– tot informalisering van bepaalde uitingsvormen van prostitutie– en dat heeft weer consequenties voor de ruimtelijke verspreiding. De ruimtelijke effecten van het verbod van 1911 en de legalisering van 2000 onthullen veel over de dynamiek tussen beeldvorming, interventies en de ‘plaats’ en vorm van prostitutie in de stad. In beide gevallen verminderde de in het oog springende, maar relatief goed controleerbare concentratie van betaalde sekswerkers. Hieruit valt veel te leren over de mogelijke effecten van Plan 1012.

Legalisering zou controle makkelijker maken en onvrijwillige prostitutie aanpakken.

Prostitutie in de negentiende eeuw

In 1811 voerde de Franse bezettingsmacht het eerste systeem van bordeelregulering en medische visitatie van prostituees in Nederland in

om Napoleons soldaten te beschermen tegen geslachtsziekten. Na de Franse tijd verdween de eis tot regulering uit de nationale wetgeving, maar rond 1850 werd regulering weer wijd gepropageerd, ditmaal door medici en rechtgeaarde burgermannen, die zowel de verspreiding van geslachtsziekten als die van ongewenste zwangerschappen en verkrachtingen wilden voorkomen. In beide gevallen was de regulering bedoeld om buitenhuwelijks geslachtsverkeer beheersbaar te maken, te lokaliseren en de maatschappelijke effecten ervan te minimaliseren. Onthouding was volgens de reguleerders voor mannen geen optie. Bestrijding van de geslachtsdrift van ongehuwde mannen was onrealistisch en bovendien ongezond, luidde het devies. De bevrediging ervan werd gezien als een noodzakelijk kwaad dat zowel in sociale als in ruimtelijke zin een speciale plaats toegewezen moest krijgen. Voor de botviering van hun driften dienden ongetrouwde mannen zich te beperken tot prostituees, vrouwen die toch al ‘verdorven’ waren en voor wie medische visitatie geen verder eerverlies zou betekenen. En de aangewezen plek voor prostitutie was natuurlijk het bordeel, waar ook weer eisen aan kon worden gesteld wat betreft de locatie en mate van zichtbaarheid.

Enkele steden hadden sinds de Franse tijd een eigen vorm van bordeelregulering voortgezet. Amsterdam, Rotterdam en Utrecht gingen daarom gewoon door op eigen leest. Meer dan dertig andere steden zetten halverwege de negentiende eeuw een nieuw reguleringssysteem op. Het officiële prostitutiebeleid leek dus redelijk algemeen aanvaard. Dit bleek een misvatting te zijn. In de decennia na 1850 kwamen zedenpredikers in geweer tegen de ‘wettelijke legitimatie van ontucht’, feministen tegen de dubbele moraal en het cultiveren van een ‘gedoemde klasse vrouwen’, en socialisten zagen prostitutie als de ultieme vorm van kapitalistische uitbuiting. Bovendien waren medische visitaties ineffectief omdat de cliënten, waaronder ook veel gehuwde mannen, niet werden gecontroleerd en veel prostituees de gedwongen visitaties ontdoken. De overregulering vormde een pushfactor voor prostituees en hun uitbaters die ‘vrije’ prostitutie verkozen boven de gereguleerde bordelen.

Wellicht nog belangrijker was een pullfactor die het hele bordeelwezen ondermijnde. Gedurende de laatste decennia van de negentiende

eeuw steeg de vraag naar exotisme in het aanbod, en naar alternatieven voor bordeelprostitutie. De toenemende aantallen gegoede burgers hadden vaak een voorkeur voor buitenlandse of minderjarige meisjes. Hoewel buitenlandse meisjes vaak met enige moeite wel te verkrijgen en te 'formaliseren' waren voor bordeelhouders, waren minderjarigen alleen in het geheim 'in de aanbieding'. Behalve hun seksuele voorkeuren speelde waarschijnlijk ook de sociale positie van deze groeiende groep klanten de formele bordelen niet in de hand. Deze waren bij uitstek geschikt om anonieme bezoekers van een stad zoals matrozen of soldaten te bedienen, maar minder geschikt voor

moeilijk te bewijzen. Hoewel de ongereguleerde prostitutie de publieke ergernis aanzienlijk vergrootte, richtte de daaruit voortkomende woede zich daarom vooral op de bordelen en de regulering. Daar kwam bij dat bordelen, onder druk van de 'vrije' concurrentie, steeds meer teerden op naïeve en kwetsbare meisjes die zij door middel van subtile en minder subtile dwangmiddelen probeerden vast te houden. Exploitanten van bordelen konden daardoor gemakkelijk afgeschilderd worden als een soort slavenhouders.

Rond 1900 verbood de ene na de andere stad daarom het bordeelweten; Amsterdam bijvoorbeeld in 1897. In 1911 kwam er een landelijk

De Wallen in Amsterdam

lokale, vaak gehuwde, statusbewuste lieden voor wie 'ontkenbaarheid' het hoogste goed was. Bordelen echter zorgden voor een dusdanige stigmatisering van specifieke plaatsen dat zij riskant waren voor klanten.

De clandestiene prostitutie bloeide ondanks, of wellicht juist dankzij, de regulering.

Landelijk bordeelverbod

De clandestiene prostitutie bloeide ondanks, of wellicht juist dankzij, de regulering. Een groot gebied rondom de Damrak in Amsterdam werd een schemerzone met allerlei soorten seksuele transacties. Hetzelfde gold voor het gebied rond de Zandstraat in Rotterdam. De activiteiten die hier ontplooid werden, kunnen zeker niet als 'onzichtbaar' worden gekwalificeerd. Zij waren duidelijk aanwezig in het straatbeeld, alleen

bordeelverbod. De prostitutie verdween hierdoor zeker niet. Sommige voormalige bordelen, zoals het beroemde Maison Weinthal in Amsterdam, werden omgedoopt tot hotel maar bleven nog enkele decennia lang dezelfde diensten aanbieden. Meestal veranderde echter de prostitutievorm en de locatie. Zo vond prostitutie vaak plaats in heren en der verspreide sigarenwinkels (die getrouwde mannen een goed alibi gaven) en massagesalons, die hun diensten in codetaal adverteerden in tijdschriften. Prostitutie dook weer onder, was niet meer duidelijk afgebakend en vermengde zich weer met de 'gewone' maatschappij. Na de Tweede Wereldoorlog zorgde de steeds liberalere sfeer in Amsterdam voor een hergroepering van de prostitutie op de plaatsen waar zij van oudsher geconcentreerd was, zoals de Wallen, de Spuistraat en de Zeedijk.

Legalisering van prostitutie

In 1999 besloot de Tweede Kamer de bordeelwet van 1911 in te trekken en daarmee werd prostitutie in Nederland per 1 oktober 2000 gelegaliseerd. De afschaffing van de bordeelwet was, net als de

Raamprostitutie

invoering daarvan in 1911, de uitkomst van een trend. Denemarken ging Nederland bijvoorbeeld al voor in 1998. En hoewel de legalisering in Nederland soms gezien werd als typisch Paars beleid, had CDA-minister Hirsh Ballin al eerder een poging daartoe gedaan. Eigenlijk waren eind twintigste eeuw alleen de kleine christelijke partijen principieel tegen legalisering. Belangrijke argumenten voor de legalisering waren het recht op vrije arbeid, maar ook dat misstanden in de prostitutiesector beter zouden kunnen worden tegengegaan. Seksueel geweld, minderjarige prostitutie en dwang werden genoemd als zorgwekkende ontwikkelingen die men na legalisering beter dacht te kunnen bestrijden. De heersende gedachte was, dat legalisering controle makkelijker zou maken en onvrijwillige prostitutie beter aangepakt zou kunnen worden. Het eerdere gedoogbeleid maakte het moeilijk onderscheid te maken tussen wat wel en niet mocht; door afschaffing van het bordeelverbod kon de sector gereguleerd worden en prostituees beter beschermd.

In 2005 kwamen twee Amsterdamse PvdA-raadsleden, Amma Asante en Karina Schaapman, met het rapport *Het onzichtbare zichtbaar* gemaakt. Zij beweerden dat het afschaffen van het bordeelverbod prostitutie onzichtbaarder en daarmee moeilijker controleerbaar had gemaakt: er werkten meer illegalen en minderjarigen in de sector dan voor de legalisering. In 2000 werkten in Amsterdam naar schatting acht- tot tienduizend prostituees, waarvan 30 procent achter het raam, 30 procent in besloten sekshuizen, 10 procent op straat en 30 procent ergens anders (vooral in de escortbranche en thuis). In vijf jaar tijd halveerde het aandeel van de raamprostitutie terwijl het aandeel in de besloten sekshuizen en met name in de escort- en thuiswerkbranche toenam. Asante en Schaapman stelden vast dat veel problemen vooral voorkwamen in de escortbranche. Na het afschaffen van het bordeelverbod waren vanuit de gelegaliseerde raamprostitutie illegale prostituees in deze ongereguleerde branche 'verdwenen'. De lokale politiek in Amsterdam probeert sindsdien de prostitutie weer in te dammen, maar keert zich daarbij vooral tegen het minst problematische

maar meest zichtbare onderdeel van de sector: de goedgereguleerde en ruimtelijk geconcentreerde raamprostitutie.

Plan 1012 en de sanering van De Wallen

Raamprostitutie is per definitie geconcentreerd in rosse buurten, waarvan de Amsterdamse Wallen niet alleen de bekendste in Nederland, maar zelfs in de hele wereld is (ook al was de Antwerpse rosse buurt jarenlang groter in omvang). Sinds enkele jaren koopt de gemeente Amsterdam, samen met enkele woningcorporaties panden van verhuurders van rosse ramen. In het najaar van 2007 kocht NV Stadsgoed, twintig panden met circa vijftig ramen van raamexploitant Charles Geerts. Volgens velen ging het om een derde van de rosse ramen op de Wallen, maar aangezien andere tellingen het aantal ramen op de Wallen schatten op 250 tot 300, ging het wellicht om minder dan twintig procent. Daarna volgden nog een aantal kleinere opkoopacties. Bovendien zijn verschillende vergunningen van seksbedrijven ingetrokken. Tevens lanceerde de gemeente Amsterdam onder leiding van PvdA-wethouder Lodewijk Asscher in 2007 'Plan 1012', dat in 2008 verder werd uitgewerkt. Het plan is genoemd naar de postcode waarin niet alleen de Wallen liggen, maar ook een groot deel van het kernwinkelgebied van de Binnenstad, de kleinere rosse buurt tussen de Singel en de Spuistraat, en de buurt rondom Spui, Nes en Oudemanhuispoort. Het plan voorziet in een sanering van de raamprostitutie, waaronder het sluiten van driekwart van de rosse ramen op de Wallen. Ook het aantal coffeeshops en souvenirwinkels moet volgens de plannen afnemen. Er is eveneens voorzien in een 'junkvrije zone'. Een belangrijk argument voor Plan 1012 is dat deze buurt in handen is van criminogene bedrijven en moet worden teruggewonnen in het belang van de publieke zaak. Daarbij worden onder andere misstanden in de prostitutiesector aangegrepen. Asscher laat geen moment onbenut om te wijzen op de positie van vrouwen op de Wallen, maar een deel van de critici beweert dat prostituees er alleen maar op achteruit zullen gaan als Plan 1012 wordt ingevoerd. Minder raamprosti-

tutie leidt waarschijnlijk niet tot minder prostitutie in Amsterdam, maar tot een toename van het aantal prostituees dat werkzaam is in sekshuizen, vanuit huis en in de escortbranche; deelmarkten die ruimtelijk verspreid en slechter te controleren zijn en waarvan al eerder bleek, ondermeer uit het onderzoek van Asschers partijgenoten, dat die de meeste problemen herbergen.

Het verleden lijkt te leren dat voor prostitutie geldt: hoe groter de (formele) controle, des te kleiner de controleerbaarheid. Het sluiten van ramen helpt dus niet in de bestrijding van de uitwassen van prostitutie, maar zal juist leiden tot slechter controleerbare uitwassen in andere deelmarkten. De afschaffing van het bordeelverbod in 2000 heeft niet geleid tot een betere controleerbaarheid van de prostitutiesector en Plan 1012 zal waarschijnlijk een verdere toename van de slecht controleerbare prostitutie in gang zetten ten koste van de relatief goed controleerbare raamprostitutie. Waar de legalisering een pushfactor vormde voor illegale prostituees om de relatief veilige Wallen te verlaten, lijkt Plan 1012 de rest van de raamprostituees de schimmige deelmarkten in te duwen. Hier zullen zij waarschijnlijk een grote vraag ontmoeten naar, via het internet, anonieme en 'onzichtbare' afspraken. Toeristen die juist voor de Wallen naar Amsterdam trekken, blijven daarentegen met lege handen staan. Voor de junkvrije zone is tot nu toe weinig aandacht geweest. Te vrezen valt dat het, net als na het schoonvegen van de Amsterdamse Zeedijk of het Rotterdamse Westersingelgebied, niet zal leiden tot een afname van het aantal junks, maar tot een verplaatsing van het centrum naar andere zwakke buurten.

Formele concentratie en informele deconcentratie

Paradoxaal genoeg heeft in het verleden zowel het legaliseren als het verbieden van prostitutie ruimtelijke deconcentratie in de hand gewerkt. Met het verbod van 1911 verdween prostitutie uit het straatbeeld en ging zij ondergronds. Daar gebeurde waarschijnlijk veel dat absoluut niet door de beugel kon, maar doordat de informele manifestaties van prostitutie minder zichtbaar waren, sloop een zekere onverschilligheid ten aanzien van prostitutie de maatschappij in. Na de Tweede Wereldoorlog verwaterde daarom de strenge opstelling van de overheid evenals de discussie. Zolang deze verwarring aanhield, kon prostitutie zich weer naar lieve lust concentreren in rosse buurten. Onverschilligheid, onduidelijkheid of controverse over haar status geeft prostitutie namelijk de vrijheid om, op eigen houtje en naar eigen inzicht, zich in al haar vormen te vestigen waar dat het beste uitkomt. Prostituees konden zich weer tonen en zo nam raamprostitutie een sterke vlucht.

Met de legalisering van 2000 nam raamprostitutie weer af en namen minder gereguleerde vormen van prostitutie toe. De legalisering zorgde namelijk voor een nieuwe dominante houding ten opzichte van dit fenomeen, en een poging tot beheersing. Ook al werd prostitutie deze keer juist wel toegestaan, was dat alleen binnen zeer specifieke voorwaarden het geval. In juridische zin mogen verbieden en legaliseren tegenover elkaar staan, de ruimtelijke effecten lijken opvallend veel op elkaar. Plan 1012 neemt een iets andere positie in aangezien een afname van raamprostitutie een expliciet doel is en geen neveneffect van beleid. Maar omdat het sluiten van ramen niet tot een afname van

prostitutie leidt maar tot een verschuiving in het aanbod, is het neveneffect wederom ruimtelijke deconcentratie als gevolg van het steeds verder ondergronds gaan van de prostitutiesector.

Plan 1012 bestrijdt hoofdzakelijk de negatieve beeldvorming van prostitutie aangezien die vooral wordt bepaald door de zeer zichtbare rosse buurt. Deze fungeert, net als de bordelen vroeger, vooral als publiek symbool en bliksemafleider voor een omvangrijke en veelomvattende sector. Het beleid ten aanzien van prostitutie heeft nauwelijks invloed op het bestaan ervan, maar bepaalt wel in welke mate men ruimtelijk geconfronteerd wordt met prostitutie. De mate van ruimtelijke confrontatie heeft weer invloed op de beeldvorming en deze heeft op haar beurt weer invloed op het gevoerde beleid. De cirkel is rond. De situatie van prostituees wordt niet verbeterd met Plan 1012, maar de Wallen worden er wel mee veilig gemaakt voor investeringen. Wethouder Asscher verkoopt Plan 1012 als een pleidooi tegen criminaliteit en voor vrouwenrechten, maar het is in vele opzichten vooral een pleidooi voor het op gang houden van de groeicoalitie waarin de gemeente Amsterdam een centrale positie inneemt. Niet voor niets werkt de gemeente niet alleen samen met organisaties met een publieke taak, zoals woningcorporaties, maar ook met private partijen zoals grootwinkelbedrijven, beleggingsfondsen en hotelketens. Het aan de Dam gelegen Hotel Krasnapolsky heeft bijvoorbeeld plannen liggen om 120 miljoen euro te investeren in de buurt. Op 17 december werden Plan 1012 ook niet gepresenteerd in het Stadhuis maar in Hotel Krasnapolsky.

Het probleem is niet dat Plan 1012 criminogene sectoren wil aanpakken, het probleem is dat het vooral de ruimtelijke concentratie aanpakt van deze sectoren en niet de wortel van het probleem. Als raam- en coffeeshopexploitanten werkelijk massaal deel uit maken van de criminele sector helpt uitkopen uit postcode 1012 weinig: het verdiende geld kan immers elders worden geïnvesteerd. Wel helpt het de groeicoalitie om de intrinsieke waarde van zo'n centraal gelegen stuk van de historische stad te exploiteren.

Manuel Aalbers (m.b.aalbers@uva.nl) en Michaël Deinema (m.n.deinema@uva.nl) zijn respectievelijk als postdoc en als promovendus werkzaam bij onderzoeksinstituut AMIDSt van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

Aalbers, M.B. (2005) Big sister is watching you! Gender interaction and the unwritten rules of the Amsterdam red-light district. *The Journal of Sex Research* 42(1): 54-62.

Bossenbroek, M. & J.H. Kompagnie (1998) Het mystery van de verdwenen bordelen. *Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker.

Deinema, M.N. (2006) Saving the involuntary sinner. The political dimensions of the sinfulness and victimization of prostitutes for the evangelical antiprosstitution movement in the Netherlands, 1846-1911. Masterscriptie aan de afdeling Economische en Sociale Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam.

Mollenkopf, J. (1983) *The contested city*. Princeton: Princeton University Press.

Wildt, A.C.C. de & P. Arnoldussen (2002) *Liefde te koop: vier eeuwen prostitutie in Amsterdam*. Zes wandelingen. Amsterdam: Lubberhuizen.

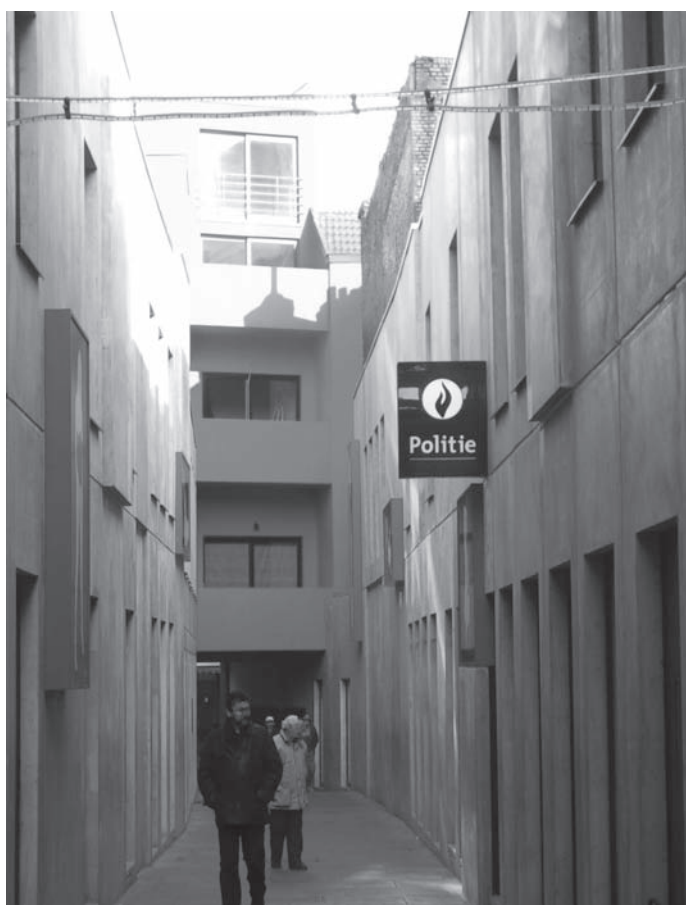
Verdreven naar de rafelrand

AUTEUR Marion van San

FOTOGRAFIE Maarten Loopmans

De gevolgen van de invoering van het prostitutiebeleid in Antwerpen zijn groot geweest voor de meest kwetsbare prostituees in de Scheldestad. Ondanks de pogingen van de gemeente om straatprostitutie uit te bannen bleef de harde kern van prostituees overgeleverd aan de straat. Door het gemeentebeleid werden zij steeds meer verdreven naar de rafelrand.

In 1998 gaf de stad Antwerpen aan het Nederlandse Adviesbureau Seinpost de opdracht een advies te ontwikkelen voor een beleidsplan dat gericht moest zijn op het reguleren van prostitutie in de stad. Er waren veel vormen van prostitutie in de stad zoals raamprostitutie, straatprostitutie, jongensprostitutie, escort en thuisontvangst. Deze verscheidene prostitutiesectoren brachten ieder hun eigen problemen met zich mee, maar vooral de raamprostitutie in het Schipperskwartier en de straatprostitutie in de Atheneumbuurt leverden overlast op. Beide wijken maakten een verloederde indruk, en er was sprake van veel criminaliteit waardoor deze gebieden een grote aantrekkingskracht hadden op allerlei louche types. Daarnaast had men er dag en nacht te maken met een zogenoemde 'verkeerscarroussel' van rondrijdende klanten. De grootste moeilijkheden in de Atheneumbuurt ontstonden echter vooral door het druggebruik van de tippelende vrouwen die zich overdag ophielden in de buurt van een aantal scholen in de wijk. Buurtbewoners klaagden over rondhangende dealers en pooiers, rondslingerende spuiten, en over het feit dat prostituees ongegeneerd hun klanten afwerkten in portieken. Uiteindelijk resulteerden al deze klachten in een petitie van bewoners gericht aan het stadsbestuur waarin gevraagd werd actief op te treden tegen de overlast in de buurt. Op basis van het beleidsadvies dat werd opgesteld door Seinpost besloten beleidsmakers de problemen met prostitutie integraal aan te pakken. De peilers van het plan waren dat prostitutie in de stad controleerbaar en beheersbaar moest blijven. In eerste instantie betekende dit dat de activiteiten van de prostituees geen overlast mochten veroorzaken, en dat de criminele randverschijnselen moesten worden bestreden. Daarnaast streefde men naar een herontwikkeling van de prostitutiebuurten, en er moest gezorgd worden voor een verbetering van de positie van de prostituees.

Grotere risico's

Naar aanleiding van deze punten werd er vanaf 2000 werk gemaakt van de Atheneumbuurt, het voornaamste doel was het verplaatsen, of liever nog het uitbannen, van straatprostitutie. In eerste instantie werd gezocht naar een alternatieve tippellocatie buiten de stad, maar die bleek moeilijk te vinden. Daarnaast was men bang dat een gelegaliseerde tippelzone aantrekkingskracht zou uitoefenen op prostituees uit de rest van België. Om het fenomeen straatprostitutie een halt toe te roepen besloot het stadsbestuur tot het uitvaardigen van een tippelverbod in de stad. Vrouwen die werden betrapt op tippelen kregen na drie keer een straatverbod opgelegd. Ook werden er, in de buurt waar veel

getippeld werd, een aantal verkeerstechnische maatregelen genomen zodat de overlast van rondrijdende klanten werd stopgezet. Er werden bijvoorbeeld betonblokken midden op de weg geplaatst. Daarnaast sloot de gemeente een groot deel van de panden waarin rendez-vous hotelletjes- plekken waar prostituees terecht konden met hun klanten- waren gevestigd. Er kwam ook een verbod op het verhuren van kamers voor prostitutiedoeleinden. Hotels die dit verbod negeerden werden gesloten. De politiecontroles in de wijk werden sterk opgedreven: klanten die uit de rendez-vous hotels kwamen werden staande gehouden, zij riskeerden een boete van 250 euro en een straatverbod. Dit alles had tot gevolg dat er sprake was van een forse daling van de zichtbare tippelactiviteiten in de buurt, en dat in een mum van tijd een groot deel van de overlast, veroorzaakt door tippelende prostituees, was verdwenen.

Maar ondanks het harde ingrijpen van de gemeente en de politie bleek de harde kern van drugsverslaafde en tippelende prostituees maar niet weg te krijgen uit de buurt. De vrouwen die achterbleven waren vaak bijzonder kwetsbaar, prostitutie was hun enige overlevingsstrategie. In de rendez-vous hotelletjes konden de vrouwen voorheen vaak in relatie-ve veiligheid werken, maar toen deze verdwenen werd deze groep verdreven naar de straat. Dit had tot gevolg dat ze, meer nog dan vroeger, het risico liepen om het slachtoffer te worden van geweld en andere vormen van misbruik.

Schrijnende voorbeelden

In 2007 gaf het Gezondheidshuis voor Antwerpse Prostitutie opdracht aan onderzoekers van de Erasmus Universiteit om onderzoek te doen naar de hulpvragen van prostituees in Antwerpen en het aanbod van hulpverlening aan deze groep in de stad. Om hier zicht op te krijgen werden gesprekken gevoerd met prostituees, werkzaam in verschillende sectoren, en professionals als buurtagenten, beleidsambtenaren en straathoekwerkers. Aan de hand van deze gesprekken kregen we een goed beeld van de directe gevolgen van de invoering van het prostitutiebeleid op het dagelijks leven van de prostituees. Vooral de positie van straatprostituees werkzaam in de Atheneumbuurt was na de invoering van het beleid danig gewijzigd.

De groep Antwerpse vrouwen die tijdens de periode van het veldwerk als straatprostituee werkten in de Atheneumbuurt waren voor een belangrijk deel vrouwen waarbij zowel sprake was van drugsgebruik, als van een psychiatrische problematiek. Hulpverleners spraken van een zogenoemde 'dubbele diagnose'. Deze groep prostituees hadden vaak geen vaste woon- of verblijfplaats en waren daardoor 'ambtelijk geschrapt', wat betekende dat ze voor de overheid eigenlijk niet meer bestonden, en dat ze geen aanspraak meer konden maken op sociale voorzieningen. Veel van deze vrouwen hadden verschillende inbreuken op de politiecodex- vooral artikel 285, zijnde tippelen- op hun naam staan. Maar ook strafrechtelijke inbreuken, waaronder diefstallen, prostitutie en overtreding van de opiumwet kwamen voor.

Om in contact te komen met de straatprostituees gingen we op stap met een straathoekwerker die goede contacten had met deze vrouwen en ons bij hen introduceerde. De straatprostituees waarmee wij in contact kwamen waren gemiddeld twaalf jaar actief (geweest) in de prostitutie, en waren allemaal verslaafd (geweest) aan harddrugs. Zij

schetsten stuk voor stuk, een ontluisterend beeld van hun leven op straat.

Marina bijvoorbeeld, zij werkte sinds haar zestiende als straatprostituee in de Atheneumbuurt. Toen wij haar spraken was ze sinds vier maanden afgekickt en probeerde zij haar leven weer op de rails te krijgen. Ook met prostitutie was ze gestopt. Ze huurde sinds kort een appartement en ontving een bijstandsuitkering. Tijdens het gesprek zei ze dat ze hoopte in snel weer voor haar dochtertje van vier, die op dat moment in een pleeggezin verbleef, te kunnen zorgen.

Machteld en Ronny waren 21 jaar samen. Ze hadden allebei jaren in de prostitutie gewerkt om hun druggebruik te kunnen bekostigen. We ontmoetten hen in de wachtzaal van de Free Clinic, een organisatie die zich inzet voor de gezondheid van drugsverslaafden, waar ze beiden het methadonprogramma volgden. Vanaf het moment dat ze gestopt waren met harddrugs waren ze, naar eigen zeggen, uit de prostitutie gestapt. Zowel Ronny als Machteld hadden kinderen uit vorige relaties, maar tot hun verdriet hadden ze daar al jarenlang geen contact meer mee.

Ze werkte in een bar toen Katja verliefd werd op een klant, hij deed haar in de straatprostitutie belanden. Ze was toen negentien. Acht jaar later kwam ze voor het eerst in contact met harddrugs. Toen we haar spraken zei ze ons dat ze nog een tijdje door wilde gaan met haar werk als prostituee, op die manier kon ze haar druggebruik bekostigen. Daarna wilde ze 'normaal' werk zoeken, om voor haar dochter van elf te zorgen, die op dat moment bij een pleeggezin woonde. Maar voorlopig lukte het Katja niet te breken met haar druggebruik, en was ze overgeleverd aan de straat.

Lola tot slot was via haar jeugdvriend op jonge leeftijd begonnen met harddrugs. Zijn moeder, die ook verslaafd was, werkte als prostituee in de Atheneumbuurt. Toen Lola 22 jaar was kwam ze in de Atheneumbuurt terecht waar ze sindsdien als prostituee werkte. Toen we haar spraken was Lola sinds twee jaar besmet met het HIV-virus. Zij had vijf kinderen, waarvan alleen de oudste thuis woonde. Haar andere kinderen werden opgevangen door haar moeder en schoonmoeder. Lola was tevreden hoe haar leven er op dat moment uitzag. Ze zei geen financiële problemen te hebben en had naar eigen zeggen haar druggebruik onder controle.

Buurtbewoners klaagden over rondhangende dealers en pooiers en rondslingerende spuiten.

Verslechterde werkomstandigheden

De maatregelen van de gemeente hadden volgens de straatprostituees grote gevolgen gehad voor hun werkomstandigheden. Ze noemden het werk als straatprostituee sowieso lastig, maar door de verscherpte maatregelen was het voor hen nog lastiger geworden. Ze werden, naar eigen zeggen, steeds meer verdreven uit de wijk. Zo was het aantal klanten dat zij per dag hadden beperkt, omdat steeds meer klanten wegbleven door de repressieve maatregelen die in de wijk golden.

Daarnaast zeiden ze dat ze zich steeds vaker tevreden moesten stellen met wat de klanten wilden betalen voor hun diensten. Om het nodige geld toch bij elkaar te krijgen maakten de prostituees vaak lange dagen. Bovendien bleek dat de straatprostituees in de meeste gevallen roesmiddelen gebruikten om langer door te kunnen werken, of louter om het leven in de prostitutie aan te kunnen. De vraag is alleen of dit direct een gevolg was van het beleid. Een aantal prostituees die jarenlang actief waren in de wijk stelden dat zij ook al lange dagen maakten voor de nieuwe maatregelen van kracht gingen. Maar volgens hen leverde het werk dat ze deden wel meer gevaren op dan vroeger. Vooral door het sluiten van de rendez-vous hotelletjes gingen de vrouwen steeds vaker met volslagen onbekenden mee, die zij in de auto op een afgelegen parkeerterrein afwerkten. De verhalen over het geweld waar deze vrouwen mee te maken kregen waren dan ook ronduit ontluisterend, en wat vooral opviel was dat het hen ogenschijnlijk onberoerd liet wat er om hen heen gebeurde. Het leek erop alsof geweld iets was dat er gewoon bij hoorde, en waar ze mee hadden leren leven. De vrouwen vertelden onbewogen over andere vrouwen die vermist of vermoord waren, en over het geweld waar ze zelf mee te maken hadden gekregen. Volgens de vrouwen trekt de prostitutie sinds de verscherpte maatregelen veel meer 'rare' mensen dan vroeger, hierdoor ervaren de prostituees het werk als gevaarlijker. Uit de verhalen bleek bovendien dat er weinig solidariteit was onder de

vrouwen die op straat werkten. Zo zouden de netwerken van onderlinge hulp en steun voor een belangrijk deel uit elkaar gevallen zijn. Daar waar vrouwen in het verleden voor elkaar opkwamen of sociale controle uitoefenden op elkaars doen en laten, leek dat tegenwoordig verdwenen. De reden dat dit grotendeels was weggefallen had te maken met het feit dat de groep prostituees veel diverser was geworden dan in de jaren ervoor, en dat de concurrentie tussen de straatprostituees onder meer door de stringenter beleidmaatregelen was toegenomen.

Ontbrekende hulpverlening

Aangezien de straatprostituees voor een belangrijk deel verdreven werden uit de wijk, was er maar weinig ruimte voor hulpverlening aan de vrouwen. Het belangrijkste doel van de gemeente was dat de vrouwen verdwenen uit het straatbeeld, hulpverleningsinstanties zouden alleen maar een aanzuigend effect hebben. Hoewel de professionals ervan doordrongen waren dat de straatprostituees uit de Atheneumbuurt eerder zorgmijddend waren, dan dat ze een beroep deden op de hulpverlening, kwam uit de gesprekken naar voren dat de verslaafde straatprostituees onvoldoende bereikt werden door hulpverlening, en dat de bestaande hulpverlening te beperkt was om tegemoet te komen aan de specifieke behoeften van deze groep. Zo was er bijvoorbeeld een hulpverleningsinstantie die niet langer meer naar de buurt kwam na de sluiting van de rendez-vous hotelletjes. Toen

die er nog waren werden de vrouwen daar gemakkelijk bereikt maar sinds die mogelijkheid er niet meer was had de hulpverleningsinstantie zich teruggetrokken. Ook was er binnen het aanbod volgens de professionals een gebrek aan sociale ondersteuning van de vrouwen. Zij konden bij Free Clinic terecht voor vervangmedicatie als methadon, en ondersteuning wanneer zij wilden afkicken. Maar voor alle andere problemen waar deze vrouwen mee kampten was er geen tijd. Een aantal professionals betreurde het dan ook dat er geen zorg op maat werd geboden voor deze vrouwen. Sommige van de vrouwen die aan het woord kwamen, waren niet te spreken over de hulp die er in de wijk voorhanden was. Hoewel ze ook wel – vaak uit eigen ervaring - wisten dat de groep zich nogal eens onttrok aan hulpverlening. Maar aan de andere kant werd gezegd dat het straathoekwerk het op verschillende momenten ook liet afweten, en onvoldoende deed om de meisjes aan te spreken en alternatieven te bieden. Door prostituees en hulpverleners werd het idee breed gedeeld dat in de buurt vooral de nadruk lag op repressie. Volgens de professionals waren de gemeentelijke administratieve sancties, en de vrijwillige hulpverlening, zoals die geboden werd, te beperkt om een substantiële verbetering van de leefsituatie van de verslaafde prostituees te realiseren.

Wat het meest werd gemist door de meisjes was een organisatie die hen een luisterend oor kon bieden, en waar er stapsgewijs kon gewerkt worden aan hun problemen.

Ondanks ingrijpen waren de drugsverslaafde prostituees niet weg te krijgen.

Schone schijn

De Atheneumbuurt heeft een flinke opknappbeurt gekregen en op het eerste gezicht is er geen sprake meer van straatprostitutie in de wijk. De overlastgevende taferelen, zoals die in het verleden veelvuldig voorkwamen, zijn verdwenen. Door het gevoerde beleid van de laatste jaren zijn straatprostituees steeds meer verdreven, ze zijn verdwenen achter telefoonnummers, en gaan nu door het leven als escortmeisje. De vrouwen zijn uit het blikveld van hulpverleners geraakt- voor zover die hulp nog wordt geboden- en ze zijn in de illegaliteit terecht gekomen, of in handen gevallen van louche figuren. Beleidsmakers hebben de prostitutiezone gesloten, maar komen er nu achter dat prostitutie niet weg te krijgen is. Dat heeft vooral te maken met het feit dat de vrouwen geen alternatief geboden is. De gemeente Antwerpen heeft wat dat betreft het advies van Seinpost niet volledig gevolgd. Een belangrijk aspect in het advies was namelijk dat er werk zou worden gemaakt van het verbeteren van de positie van prostituees. Voor wat de straatprostituees betreft is dit echter te weinig gebeurd.

Er kan de nodige lering getrokken worden uit de manier van werken zoals dat bijvoorbeeld in Hamburg gebeurt. Hier heeft men bij het beheersbaar maken van de overlast, veroorzaakt door straatprostitutie, veel meer aan 'harm reduction' gedaan, en is men veel minder repressief te werk gegaan dan in Antwerpen. In Antwerpen hebben beleidsmakers zich de laatste jaren namelijk, wat de verslaafde

straatprostituees betreft, vooral bekommerd om de schone schijn. Op basis van de gesprekken met de vrouwen die als straatprostituee in de Atheneumbuurt werken, is een schrijnend beeld naar voren gekomen van de positie waarin zij verkeren. De vrouwen werken onder weinig hygiënische omstandigheden, het is de vraag of zij altijd aan veilige seks doen, en zij staan veel meer dan vroeger het geval was bloot aan allerlei gevaren. Een onbedoeld effect van het beleid is dat een categorie derderangs burgers is gecreëerd, die dagelijks strijd moet leveren om het hoofd boven water te houden. Straatprostitutie is door toedoen van het beleid niet verdwenen, het is enkel verdreven naar de rafelrand.

Marion van San (vansan@risbo.eur.nl) is hoogleraar Jeugd en Educatie aan de Universiteit Utrecht en de Universiteit van de Nederlandse Antillen. Daarnaast is zij senior-onderzoeker aan het RISBO (Erasmus Universiteit Rotterdam). Dit artikel is gebaseerd op haar onderzoekservaringen in Antwerpen.

Het prostitutiebeleid van Marijke Vos

AUTEURS Rob van den Hazel en Sybil van Oijen

FOTOGRAFIE Pierre Jans

Volgens Marijke Vos, wethouder Zorg in Amsterdam, moeten we ons blijven beseffen dat de prostitutiebranche geen gewone bedrijfstak is. Legalisering is volgens haar de juiste weg om de branche te kunnen blijven reguleren. "Maar als gemeente moet je ervoor blijven zorgen dat je prostituees ondersteunt en ze weerbaarder maakt."

Als Marijke Vos aan het woord is merk je weinig van de vaak genoemde afstand tussen de wereld van de bestuurders en wat zich op de straat afspeelt. Vanuit haar verantwoordelijkheid als wethouder Zorg, waaronder ook het welzijn van prostituees valt, spreekt ze met betrokkenheid over de positie van deze vrouwen en mannen die voor haar geen anonieme groep zijn. Gesprekken met prostituees en locatie-bezoeken aan de Wallen leerden haar dat elke prostituee haar eigen verhaal heeft. Ze vertelt dat er vrouwen zijn die zich ontworsteld lijken te hebben aan foute pooiers en nu zelfstandig ondernemer zijn. Maar ook dat er nog steeds vrouwen zijn die duidelijk onder druk of dwang achter het raam zitten. De verbetering van de positie van prostituees, vergroting van de weerbaarheid en keuzevrijheid van prostituees, inclusief de keuze om uit de branche te kunnen stappen, is voor Marijke Vos cruciaal. Maar prostitutiebeleid omvat volgens haar meer dan zorg voor de prostituees, het bestaat nadrukkelijk ook uit het aanscherpen van de regels, de aanpak van uitbuiting en de bestrijding van mensenhandel.

Haar beleidsnota 'Prostitutie v/m Amsterdam weerbaar en zelfstandig' bouwt voort op deze lijn. Het versterken van de positie van de sekswerkers door een passende zorgstructuur te creëren en in stand houden. Hieraan wordt uitvoering gegeven door te investeren in het Prostitutie & Gezondheidscentrum, en in een bredere samenwerking door het aanpakken van mensenhandel, de opvang van slachtoffers en door intensiever te controleren op de naleving van de regels in de branche.

Centrum voor Prostitutie en Gezondheid

Een voor Nederland uniek aanbod is het 'Prostitutie & Gezondheids-

Marijke Vos

centrum 292 (P&G292). P&G292 bestaat uit een multidisciplinair team van sociaal verpleegkundigen, voorlichters en maatschappelijk werkers. Binnen het project wordt nauw samengewerkt met verschillende hulpverleningsinstanties voor prostituees. Het gemeenschappelijke doel is het bevorderen van de zelfredzaamheid van prostituees te bevorderen vanuit een emancipatorische visie. Vanuit deze emancipatorische visie stelt P&G292 zich ten doel de gezondheidssituatie en de maatschappelijke en arbeidsrechtelijke positie van prostituees te verbeteren en geweld en uitbuiting tegen te gaan. Vooral de signaleringsfunctie is belangrijk, aldus Vos. Via het outreachend werk van gezondheidswerkers en maatschappelijk werkers worden veel contacten met de beroepsgroep gelegd. Hierdoor ontstaat

een goed beeld van de kwetsbare plekken binnen de branche. In totaal worden momenteel 2100 sekswerkers per jaar bereikt (plusminus 30 procent van het totaal aantal werkers).

De professionals werken laagdrempelig waarbij wordt ingezet op het creëren van een vertrouwensband met de prostituees. Wanneer een sekswerker aangeeft slachtoffer te zijn van mensenhandel wordt contact gelegd met de Amsterdamse Zedenpolitie en het Coördinatiepunt Mensenhandel. De ketenpartners begeleiden de prostituee vervolgens bij het doen van aangifte en het verkrijgen van een verblijfsvergunning (indien noodzakelijk).

De Amsterdamse aanpak van de mensenhandel is naar ons idee succesvol. Dat de nauwe samenwerking tussen zorg en politie goed werkt blijkt onder andere uit de toename van het aantal aangiften en vervolgingen. Ondanks het succes moet de uitbuiting en vrouwenhandel onder de aandacht blijven. De invloed van criminele elementen binnen de branche blijft onverminderd groot en hun aanpak is creatief. Met name op landelijk niveau moet worden geanticipeerd op deze ontwikkelingen. Marijke Vos laat niet na dit steeds weer onder de aandacht van de landelijke politiek te brengen.

Schaduwkanten

Marijke Vos legt de nadruk op de zorg voor prostituees, maar zij verliest daarbij niet uit het oog dat de branche ook moet worden ontdaan van criminele elementen. Tijdens 'undercover-werkbezoeken' aan de Wallen heeft ze zelf kunnen observeren hoe bepaalde mannen die zich voordeden als prostitués, eigenlijk opereerden als pooiers. En hoe de uitbater van een snackbar in de gaten hield hoeveel klanten een bepaalde sekswerker op een avond bezochten. Ze noemt het schrijnend dat je het onder je ogen ziet gebeuren, maar dat je het niet kunt tegengaan.

Het zijn deze ervaringen die voor Marijke Vos duidelijk maken dat je je als gemeente altijd bewust moet blijven van de schaduwkanten van de prostitutiebranche en dat je zeer zorgvuldig moet opereren en alert moet zijn op de eigen rol. Een voorbeeld is de rol van de gemeente bij het doorbreken van de machtsverhoudingen tussen exploitanten en vrouwen in de dienstverbanden. Dit kan onder andere worden doorbroken door vrouwen zelfstandiger te maken en ze te ondersteunen bij het starten van een eigen bedrijf. Het lastige is dat reguliere banken initiatieven van de vrouwen om een eigen bedrijf in de prostitutiesector te beginnen niet willen financieren, waardoor het risico ontstaat dat 'fout' geld gebruikt wordt. De gemeente staat wel achter deze initiatieven van de vrouwen, maar wil niet als geldschietter optreden.

Het onzichtbare in beeld krijgen

Verontrustend zijn de signalen dat de illegale branche in Amsterdam groter wordt, juist omdat de positie van de sekswerkers in het illegale deel van de branche uiterst zwak en kwetsbaar is. Het is belangrijk om het onzichtbare in beeld te krijgen, aldus Vos. Daarom laat Amsterdam specifiek onderzoek doen naar de illegaliteit in de branche. In eerste instantie is dit vooral een kwalitatief onderzoek. Het eindrapport moet nog verschijnen maar de eerste resultaten lijken er op te wijzen dat er geen sprake is van verschuivingen naar andere vormen van prostitutie

als gevolg van het sluiten van het aantal ramen. Wel lijkt het zo te zijn dat de machtspositie van de exploitanten groter wordt.

De wethouder waarschuwt voor al te grote verwachtingen ten aanzien van wat je inzichtelijk kunt maken met onderzoek. Niet alleen zal het lastig blijven escort en thuiswerk goed in beeld te brengen, de prostitutiebranche blijft zich snel en grillig ontwikkelen. Vos: "We moeten ernaar blijven streven de ongewenste ontwikkelingen in de branche voor te zijn. Dit vraagt om continue daadkracht en inventiviteit."

Literatuurselectie

Vos, M. (2008) "Prostituee v/m Amsterdam- weerbaar en zelfstandig"

Amsterdam 2008-2010, Amsterdam: Gemeente Amsterdam.

Verborgen prostitutie in Brussel

AUTEURS Maarten Loopmans & Karolien Vermeiren

FOTOGRAFIE Maarten Loopmans

Brussel groeide het afgelopen decennium uit tot de hoofdstad van Europa. De stad profileerde zich sterk als internationale dienstestad, maar tegelijkertijd groeide ook een nieuwe afzetmarkt: de verborgen prostitutie.

Gregory Ashworth was een van de pioniers van het geografisch onderzoek naar prostitutie. Twintig jaar geleden al beschreef hij hoe de prostitutiesector in een stad drie grote afzetmarkten kent: de minder gegoede lokale klanten, de rijke lokale klanten en de rijke, niet lokaal verblijvende klanten. Minder gegoede klanten, die omwille van een lagere koopkracht een beperktere ruimtelijke reikwijdte hebben, richten zich vooral op centraal gelegen rosse buurten in marginale stadsdelen. In deze wijken bestaat een grotere tolerantie voor afwijkend gedrag en kan prostitutie publiek adverteren. Voor de meer gegoede klanten geldt discretie als een belangrijke factor. Zij kiezen dan ook vaker voor de meer verspreide en anonieme voorzieningen.

Ook zijn er de gegoede klanten die van elders afkomstig zijn. Voor hen is discretie minder belangrijk, de kans op betrappen is immers beperkt wanneer ze ver van huis zijn. Door gebrek aan voldoende lokale informatie zijn de verspreide voorzieningen voor hen bovendien minder toegankelijk. Centraliteit en zichtbaarheid van de voorzieningen zijn dus belangrijk. Deze markt komt vaak voor vermengd met andere entertainmentvoorzieningen of hotels.

Sinds de opkomst van het internet is vooral deze laatste groep minder afhankelijk geworden van de zichtbaarheid. Via internet is er nu ook voor niet-lokale potentiële klanten voldoende informatie voorhanden over de lokale seksmarkt, en is men niet langer louter afhankelijk van goed zichtbare (seks)entertainmentvoorzieningen om prostituees te vinden. De twee markten van lokale en niet-lokale gegoede klanten zullen zich daardoor sterker vermengen.

In dit artikel gaan we na wat de invloed is van deze laatste groep klanten op de diversiteit en spreiding van de prostitutiebranche in Brussel. De eliteprostitutie in Brussel is weinig bekend omdat het zich grotendeels in verborgenheid afspeelt. Ons onderzoek in opdracht van het Brussels Gewest dat werd uitgevoerd in samenwerking met Seinpost Adviesbureau licht een tip van de sluier.

Expats en eurocraten

Als zetel van de NAVO ontwikkelde Brussel zich na de Tweede Wereldoorlog van een provinciestad tot wereldstad. Sinds de politicus Jacques Delors het Europees project eind jaren tachtig nieuw leven inblies, is Brussel op de wereldkaart geplaatst als een wereldstad. De groeiende Europese instellingen hebben een belangrijke agglomeratie-economie gecreëerd van advocatenkantoren tot lobbyisten en van mediabedrijven tot ngo's. Bovendien trekt Brussel, door zijn goede bereikbaarheid en relatief goedkope huurprijzen voor kantoren, ook heel wat regionale en nationale hoofdkantoren van multinationals aan. De transnationale elites- hoogopgeleide, internationaal opererende kaders en specialisten in financiën, wetgeving en bestuur- werkzaam in deze sectoren vormen dan ook een belangrijke groep in de Brusselse samenleving. Naar schatting bestaat 10-15 procent van de Brusselse bevolking uit hoogopgeleide buitenlanders die werken in de internationale economie of instellingen. Ofschoon Brussel in de eerste plaats een politieke wereldstad is, is het beeld van de hoogopgeleide buitenlander als eurocrat wel te stereotiepen. De Brusselse transnationale elites vormen een gevarieerde groep die weliswaar voor een belangrijk deel uit een politieke en ambtelijke elite bestaat maar verder wordt aangevuld met werknemers uit een waaier van andere sectoren. Deze bevolkingsgroep woont vooral in het oosten van Brussel. Waar de eurocraten met een vaste aanstelling bij de Europese instellingen zich vaak permanent vestigen in Brussel, is een belangrijk deel van de transnationale elite op tijdelijke basis. Ook bij de Europese instellingen zijn er heel wat werknemers die geen definitieve keuze hebben gemaakt voor Brussel, en vaak in het weekend naar huis pendelen in een ander Europees land. Daarnaast is er een grote groep hoogopgeleide elites die zich slechts tijdelijk in Brussel bevindt, zoals bijvoorbeeld mensen op zakenreis, en congresdeelnemers. Brussel is, met veertien miljoen congresgangers per jaar, de vierde belangrijkste congresstad ter wereld.

Van stripbar tot 'escort on tour'

De aanwezigheid van deze goedbetaalde werknemers, die vaak ver van huis zijn, betekent een belangrijke markt voor de seksindustrie in Brussel. Iedere maand werken ruim vijfhonderd vrouwen in Brussel in hotellobby's, stripbars en nachtclubs. Ons onderzoek bracht echter aan

het licht dat in Brussel de verborgen vormen van 'luxe prostitutie' als massagesalons en escortservices aan een opmars bezig zijn. Deze vormen van prostitutie adverteren enkel via mond-tot-mondreclame of via internet. Tussen de zeven- en dertienhonderd vrouwelijke prostituees werken in de meer discrete massagesalons, appartementen of in de escort. Hier liggen de basisprijzen aanmerkelijk hoger dan op straat of in de raamprostitutie (vanaf 250 euro per uur). Daarnaast zouden er ook een vier- tot negenhonderd mannelijke prostituees zijn die zich via internet als escort aanbieden.

Opvallend is dat deze sector, die vooral mikt transnationaal publiek, ook zelf een transnationaal karakter aanneemt. De prostituees komen uit alle windstreken, en verblijven vaak niet lang in Brussel. Zo vonden we bijvoorbeeld een bureau dat vanuit Warschau 'binnen twaalf uur' escorts naar iedere bestemming in Europa vliegt. Daarnaast is een populaire formule de 'escort on tour': hierbij circuleert de prostituee tussen de verschillende wereldsteden.

Brusselse beleidsmakers hebben tot op heden deze verborgen vormen van prostitutie grotendeels links laten liggen. Niet alleen waren deze vormen moeilijk bereikbaar, ook werd ervan uitgegaan dat de vrouwen die in deze specifieke branche werkzaam zijn minder last hebben van sociale problemen. Onze screening laat echter zien dat slechts weinig escorts daadwerkelijk zelfstandig werken. Daarnaast doet de herkomst van de prostituees (de meeste komen uit landen buiten de Europese Unie) vermoeden dat er ook in deze sector sprake kan zijn van mensenhandel.

Escorts die binnen twaalf uur naar iedere bestemming in Europa vliegen.

Luxe prostitutie in kaart

Op het eerste gezicht lijken ruimte en locatie niet langer relevant voor

deze nieuwe vormen van prostitutie. Voor het adverteren van hun diensten rekenen ze vrijwel volledig op het internet, ze zijn dus niet langer afhankelijk van een ruimtelijke locatie. Daarnaast zijn discretie, en dus onzichtbaarheid een belangrijke troef. Desondanks blijken ook deze vormen van prostitutie nog een zekere ruimtelijke logica te volgen. Op basis van de internetadvertenties voor de meer besloten, luxueuzere vormen van prostitutie, en op basis van informatie aangeleverd door de lokale politie, konden we de locatie van deze verschillende activiteiten van prostitutie in kaart brengen. Uit deze kaart blijkt dat bereikbaarheid een belangrijke rol speelt.

Massagesalons en thuisontvangsten zagen we vooral in de meer goedgeoede wijken van Brussel: vooral in de hoogstad en de suburbane rand in het oosten, en in de meer residentiële gemeenten in het noordwesten. Met name de Europese instellingen blijken een belangrijke vestigingsfactor te zijn voor luxeprostituees: 'proximité CEE' (nabij Europese wijk) is een veelvoorkomende reclameslogan waarmee massagesalons adverteren op hun websites. Zelfs escorts mikken op bereikbaarheid. Ofschoon je hen ook kan vragen op je hotelkamer of thuis, wordt vaak een meer discretere ontmoeting in een zogenaamd 'rendez-vous hotel' voorgesteld. Deze zijn, in tegenstelling tot de rendez-vous hotels van de straatprostituees in het Brusselse stadscentrum, stevast gelegen langs de grote invalswegen in het oosten en noordwesten van de stad.

De groei van de internationale dienstensector heeft in Brussel een nieuwe markt doen ontstaan voor de seksindustrie. Deze markt is nog relatief onbekend bij onderzoekers en beleidsmakers. Er is weinig behoefte om de diensten openlijk te adverteren in de publieke ruimte. Een eerste verkenning van deze sector levert opmerkelijke resultaten op. De verborgen vormen van prostitutie blijken een heel eigen vestigingslogica te volgen. In het internettijdperk blijkt voor verborgen vormen vooral bereikbaarheid voor het beoogde publiek het belangrijkste te zijn. Net als de meer publieke vormen van prostitutie lijkt deze sector tenslotte erg geïnternationaliseerd. Omdat men veronderstelde dat deze sector weinig sociale problemen kende, bestond er tot op heden weinig aandacht voor, maar ons onderzoek toont aan dat er wel degelijk ook reden is tot ongerustheid over deze vormen van prostitutie.

Literatuurselectie

- Ashworth, G., White, P. & Winchester, H. (1988) 'The red-light district in the west European city: a neglected aspect of the urban landscape', *Geoforum*, 19, pp. 201-12.
- Hubbard, P. & M. Whowell (2008) Revisiting the red light district: still neglected, immoral and marginal? *Geoforum*, 39, pp. 1743-1755.
- Loopmans, M., R. van den Hazel & S. van Oijen (2008) Grensoverschrijdende prostitutie: beleid nodig met drie I's, *Inzicht, Integraal en Internationaal*, Secondant, 22 (6), 26-29
- Ryder, A. (2004) The changing nature of adult entertainment districts: between a rock and a hard place or going from strength to strength? *Urban studies*, 41, 9, pp. 1659-1686.
- Oijen, van, S. M. Loopmans, R. van den Hazel, K. Gabiam, D. Lesger & C. Kesteloot (2008) *Prostitutie Brussel in Beeld: Bouwstenen voor een Integraal Prostitutiebeleid*, Arnhem-Brussel: Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Seinpost adviseert overheden en ook (non-)profit organisaties op terreinen als leefbaarheid en veiligheid, lokale economie, jeugd- en jongerenbeleid. In de advisering maakt Seinpost steeds de verbinding tussen sociale, fysieke en economische processen, vanuit de overtuiging dat deze op buurt-, dorps-, stads- en regioniveau altijd samenhangen.

Seinpost levert bijdragen aan de kwaliteit van ‘samen leven’

Seinpost
ADVIESBUREAU BV

*Kijk voor interessante projecten en
meer informatie over Seinpost op
www.seinpostadviesbureau.nl*

‘Boeiende thema’s, betrokken adviseurs en bruikbare adviezen’, zo vatten wij onze ambities samen. Zo’n 25 jaar timmeren de adviseurs van Seinpost in dorpen en steden aan de weg en leveren zij een bijdrage aan de verbetering van leefbaarheid, kwaliteit en veiligheid van het ‘samen leven’.

Samen leven, ook met kwetsbare groepen

Ook kwetsbare groepen als dak- en thuislozen, prostituees en verslaafden hebben recht op een plek in onze maatschappij. Bij het creëren van verblijfplaatsen voor deze doelgroepen zal zowel aandacht moeten zijn voor het individu als de omgeving. Dat vereist maatwerk. Maatwerk op lokaal niveau vanuit de wetenschap dat iedere omstandigheid anders is, maar ook iedere doelgroep. Seinpost heeft op tal van plekken in Nederland en België aangetoond dat maatwerk te kunnen leveren.

Wij, als specialist op de terreinen leefbaarheid en veiligheid, hebben onze focus op de kwaliteit van ‘samen leven’. We hanteren een leefbaarheidsmonitor, bestuderen en onderzoeken de aard, het type en de omvang van bijvoorbeeld de prostitutie. In onderzoeken rondom opvangvoorzieningen gebruiken wij, naast een leefbaarheidsmonitor, ook een cliëntmonitor. Moeilijke opgaven, zoals het vestigen van voorzieningen voor dak- en thuislozen of verslaafden in de bewoonde omgevingen, gaan Seinpostadviseurs niet uit de weg. Wij hebben de kennis en ervaring om overheden terzijde te staan bij het inpassen van deze voorzieningen. En (meestal) met succes en tot tevredenheid van omwonenden, zo blijkt vaak.

Wij werken gebiedsgericht, waarbij buurt, wijk, dorp of stad als uitgangspunt worden genomen. Uiteraard worden in onze benadering alle belanghebbenden betrokken, waaronder de doelgroep. Pas dan is de weg vrij voor een passende oplossing. In deze manier van werken is Seinpost onderscheidend.

Kunnen wij u van dienst zijn?

*Neem contact op met Sybil van Oijen, 06-22940190
of Rob van den Hazel, 06-53929883*

Huren en verhuren met uitzicht op Rotterdam

AUTEURS Paul de Vries, Afra Boon & Ton Vet

FOTOGRAFIE Paul de Vries

Tijden veranderen, ook in Barendrecht, van oudsher een dorp aan de rand van Rotterdam met de reputatie van 'Hier is het goed wonen'. Toch is de stadse problematiek er meer en meer voelbaar. Barendrecht verwelkomt steeds meer nieuwe stadse inwoners. De grootste corporatie van Barendrecht, Patrimonium Barendrecht, verandert daardoor ook.

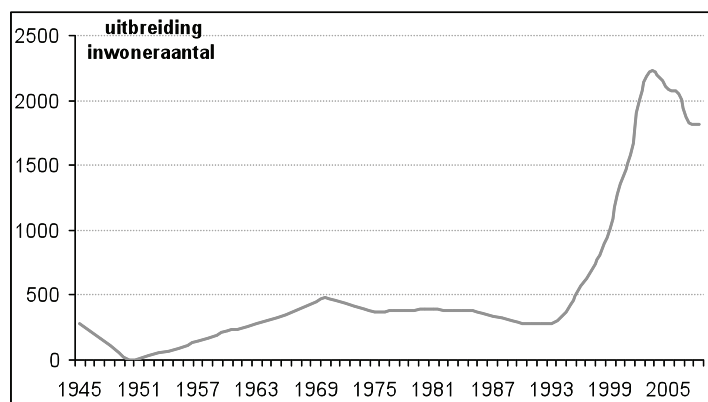
Barendrecht ligt ten zuiden van Rotterdam. De rijksweg A15 staat als een muur tussen beide gemeenten in, waardoor in het verleden nog maar weinig Rotterdammers naar Barendrecht zijn overgestoken. Maar dat verandert snel. Door grootschalige nieuwbouwprojecten en omdat Barendrecht vanaf 2005 aangesloten is bij WoonNet Rijnmond, verhuizen mensen van de grote stad Rotterdam naar het kleine Barendrecht. De relatief grote toestroom is voelbaar in Barendrecht en leidt tot discussie. Patrimonium Barendrecht, de grootste corporatie in Barendrecht reageert. Een bijdrage over de noodzakelijke organisatieverandering van een corporatie tussen stad en land.

De lijnen zijn korter geworden en werken efficiënter.

Historie en recente ontwikkeling

De reputatie van Barendrecht is die van een kleine stad; inwoners van het eerste uur praten zelfs graag over 'het dorp'. De internetpagina van de gemeente Barendrecht hierover: "Barendrecht is een kleine stad met alle voorzieningen van de grote stad om de hoek, maar ook de voordelen van een groene, gemoedelijke en levendige gemeenschap. In Barendrecht is het goed wonen, in een veilige, schone en groene leefomgeving. Het woningaanbod is uiterst gevarieerd." Dit dorpse karakter is terug te zien in de bevolkingsontwikkeling. In de jaren dertig

Afbeelding 1
Bevolkingstoename Barendrecht, 1945 - 2008, vijfjaars gemiddelde, in aantallen

Bron: CBS/bewerking onderzoeksinstituut OTB/TU Delft

telt Barendrecht rond de vijfduizend inwoners, een aantal dat met uitzondering van de oorlogsjaren jaarlijks is toegenomen (afbeelding één). Tussen 1950 en 1970 neemt de bevolking geleidelijk toe; in de jaren vijftig met ongeveer honderd inwoners per jaar en eind jaren zeventig zelfs met vijfhonderd per jaar. Tussen 1970 en 1990 heeft Barendrecht te maken met een afnemende groei. Uiteindelijk staat begin jaren negentig de teller op twintigduizend inwoners. Vanaf de jaren negentig neemt het aantal inwoners, in historisch perspectief, spectaculair snel toe met jaarlijks iets meer dan tweeduizend inwoners. Barendrecht probeert in deze periode, en ondanks de Vinex-taakstelling, haar eigen cultuur vast te houden. Tijdens de vorming van de Stadsregio Rotterdam in de jaren negentig benadrukt de gemeente Barendrecht dat "de streekplannen van de regio niet al te gedetailleerd moeten zijn zodat de gemeente niet in een keurslijf wordt gedwongen. De gemeente Barendrecht wil koste wat het kost haar stedenbouwkundige traditie blijven voortzetten en niet tot hoogbouw gedwongen worden."

De snelle groei zorgt ervoor dat in 2009 de grens van 47.000 inwoners gepasseerd gaat worden. De laatste jaren vindt de groei voornamelijk plaats in de nieuwbouwlocatie Carnisselande. Een locatie 'buiten' Barendrecht. Tussen het oude dorp en deze nieuwbouwwijk ligt de A29, kantoorparken en Ikea, waardoor inwoners van het oude Barendrecht de wijk Carnisselande niet als Barendrecht ervaren. Ook inwoners van Rotterdam denken dat Carnisselande een Rotterdamse wijk is, doordat er een rechtstreekse tramverbinding is tussen Rotterdam Centraal Station en Carnisselande. Opvallend is dat de eindbestemming niet Barendrecht is maar Carnisselande.

Verder kruipt Rotterdam naar Barendrecht toe. Nieuwbouwwoningen verrijzen aan de zuidrand van Rotterdam. Rotterdammers zien Barendrecht letterlijk steeds meer als optie om naar toe te verhuizen. Vanaf april 2005 is Patrimonium Barendrecht aangesloten bij het regionale systeem van WoonNet Rijnmond. Hierdoor kiezen Rotterdammers makkelijker voor een huurwoning in Barendrecht. In 2007 is 62 procent van de vrijgekomen huurwoningen in Barendrecht aan niet-Barendrechtse toegewezen. Het aandeel Rotterdammers neemt daardoor toe in Barendrecht, ook in het oude dorp.

De veranderende samenleving

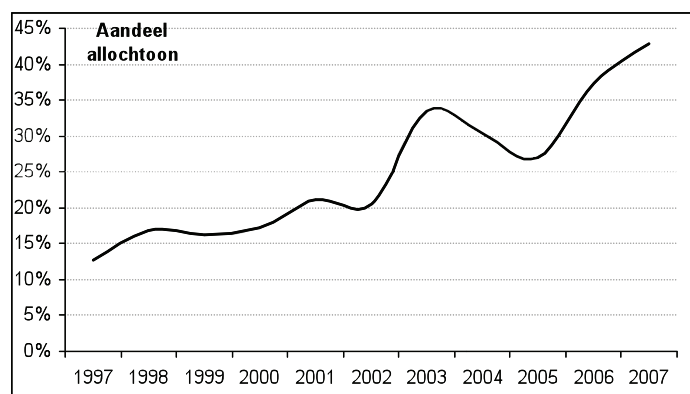
De bevolkingssamenstelling van Barendrecht wijkt nu af van Rotterdam. Een tastbaar voorbeeld hiervan is het aandeel eerste en tweede generatie allochtonen. In Rotterdam is hun aandeel eind 2007 43 procent; in Barendrecht slechts 16 procent. Door de instroom van Rotterdammers is dit aandeel het afgelopen decennium verdubbeld en zal in de nabije toekomst sterk blijven stijgen (zie afbeelding twee). Hoewel de bewoners van het oude dorp Barendrecht hun nieuwe buurtgenoten enthousiast verwelkomen, ervaren zij tegelijkertijd dat deze Rotterdammers andere waarden en normen meebrengen dan die zij zelf hanteren.

De groei van het aantal inwoners gaat hand in hand met een toename van de woningvoorraad. Afbeelding drie toont de ontwikkeling vanaf 1971. Uit de afbeelding blijkt dat het aantal koopwoningen sneller toeneemt dan het aantal huurwoningen; de laatste tien jaar is het aantal huurwoningen zelfs nauwelijks toegenomen. Voor de nabije toekomst is er wel uitbreiding in de huurwoningvoorraad gepland. De gemeente heeft in 2008 een visie op de toekomst van Barendrecht ontwikkeld. Zelf schrijft het gemeentebestuur op internet dat "de afgelopen decennia veel energie is gestoken in de bouw van kwalitatief goede woningen en voorzieningen en dat het college het nu tijd vindt om ook nadrukkelijk te investeren in de samenleving. Om samenhangende keuzes te kunnen maken op het gebied van wonen, werken en leven is een duidelijk beeld van de toekomst noodzakelijk."

Voor Patrimonium Barendrecht, de grootste sociale verhuurder in Barendrecht, betekenden de veranderingen in de samenleving en de eisen die aan moderne corporaties gesteld worden een noodzakelijke verandering in haar missie. De afgelopen jaren is haar rol veranderd van woningbeheerder naar maatschappelijke 'innovator'.

Afbeelding 2

Aandeel 1ste en 2de generatie allochtonen in de bevolkingsgroei van Barendrecht, 1997-2007

Bron: CBS/bewerking onderzoeksinstituut OTB/TU Delft

Verhuren

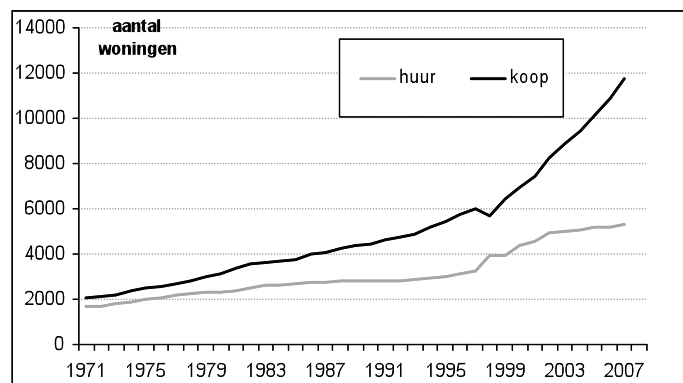
Patrimonium Barendrecht is sinds 1912 de grootste en oudste woningcorporatie in Barendrecht. Patrimonium verhuurt ongeveer 2.500 woningen in oud-Barendrecht en beheert voor Com-wonen een kleine vijfhonderd woningen in de Vinex-wijk Carnisselande. Daarnaast verhuurt Patrimonium Barendrecht ongeveer tweehonderdvijftig garages, winkelpanden en, sinds 2007, een wijkgezondheidscentrum.

De geschiedenis van Patrimonium Barendrecht laat zich snel vertellen. Net zoals vele corporaties werd ook Patrimonium Barendrecht opgericht na de invoering van de woningwet in 1902. De woningwet maakte het voor corporaties mogelijk om overheidssteun te ontvangen speciaal gericht op het bouwen van vnl. arbeiderswoningen. Een corporatie moest toen, en nu nog steeds, uitsluitend werkzaam zijn in het belang van de verbetering van de volkshuisvesting. Vanaf 1912 tot en met juni 2006 heeft het bestuur van Patrimonium Barendrecht uit vrijwilligers bestaan en prima gefunctioneerd (afbeelding vier). In 2006 concludeerde het vrijwilligersbestuur echter ook, dat inmiddels een dermate grote bestuurlijke inspanning nodig was, dat vrijwilligers die niet meer konden leveren. Vandaar dat besloten werd om de landelijke trend te volgen van een tweelagenstructuur met een directeur-bestuurder en een professionele Raad van Commissarissen (RvC). Hierdoor is de corporatie een meer extern georiënteerde organisatie geworden, die ook beter in staat is om de lokale opgaven te vervullen. Was het beleid van de corporatie vroeger alleen gericht op het beheer van de woning, nu is ook het ontwikkelen van wijkbeheer van belang en, in samenwerking met de gemeente, van het centrumplan Barendrecht. Hiervoor is ook vastgoedontwikkeling een noodzaak. Beide taken waren in 2006 nieuw voor Patrimonium. In de organisatie was nauwelijks kennis aanwezig over vastgoedontwikkeling en wijkbeheer. Patrimonium was een goede huisbaas en beperkte zich tot de primaire beheertaken. Een veranderende werkwijze is noodzakelijk. De organisatie en de Bewonersraad voelen dat de oude Barendrechtse waarden en normen en de leefgewoonten die de stedelingen meenemen niet goed bij elkaar passen.

Door de noodzakelijke vergaande organisatieverandering moesten medewerkers opnieuw geschoold worden. Velen kregen een andere functie. Nieuwe medewerkers voor leefbaarheid en vastgoedontwikkeling kwamen in dienst. De veranderingen binnen de werkorganisatie van Patrimonium gaat met vallen en opstaan. Een overgang van inspanningsgerichtheid naar resultaatgerichtheid is niet eenvoudig. In de nieuwe situatie gaat het erom, dat het gewenste serviceresultaat gerealiseerd wordt en dat gewerkt wordt vanuit het perspectief van de huurder. Op welke wijze het resultaat wordt bereikt staat niet centraal. De medewerkers hadden in eerste instantie weerstand tegen deze

Afbeelding 3

Woningvoorraad Barendrecht en Rotterdam naar eigendomsverhouding (woningen) en het aantal 1ste en 2de generatie allochtonen (personen), 1971 - 2007, index 1997=100

Bron: CBS/bewerking onderzoeksinstituut OTB/TU Delft

veranderingen, maar ervaren nu dat zij meer kunnen doen voor de bewoners. De contacten met de bewoners zijn dan ook sterk toegenomen.

Huurders

Van alle huurders is ongeveer 85 procent aangesloten bij de Bewonersraad. Hoewel (of dankzij dat) Barendrecht een dorp is, heeft de Bewonersraad 43 actieve wijkvertegenwoordigers, die de ogen en oren van de wijk zijn. Deze wijkvertegenwoordigers overleggen viermaal per jaar met de Bewonersraad. De Bewonersraad heeft op verschillende niveaus met de corporatie overleg. De Bewonersraad vindt zelf dat het overleg meer voorstelt dan vóór de reorganisatie: "De lijnen zijn korter geworden en zij werken efficiënter". Een keer per maand wordt overlegd met het afdelingshoofd Wijkbeheer. Voorheen stond dit overleg in het teken van de tekortkomingen in de dienstverlening, vooral reparatieverzoeken. De thema's zijn echter verschoven naar beleidsontwikkeling en (de opbouw van) wijkbeheer. Hier komen ook de veranderingen in de Barendrechtse samenleving aan bod, zoals leefbaarheid. Nieuwe, stadse problemen rond hangjongeren en geluidsoverlast staan op de agenda. Daarnaast zijn er jaarlijks twee of drie overleggen met de Directeur-bestuurder en vindt er informeel overleg plaats met de RvC. In 2007 heeft één van de leden de werkzaamheden van de raad toegelicht tijdens de jaarvergadering van de Bewonersraad. Ondanks de hoge organisatiegraad heeft de Bewonersraad weinig nieuwe huurders als actief lid kunnen verwelkomen.

Toezicht

De RvC is belast met het toezicht op de algemene gang van zaken binnen Patrimonium. Binnen de raad is kennis en ervaring aanwezig over financieel-economische vraagstukken, woonbeleid, corporatiebestuur, vastgoedontwikkeling, grondbeleid en de Barendrechtse samenleving. Dit ondersteunt het proces naar professionalisering waarin de corporatie zich bevindt. De eerste twee jaar heeft de RvC veel aandacht besteed aan de invoering van de nieuwe organisatiestructuur en de invulling van de ambities. Binnen Patrimonium groeit het bewustzijn dat een corporatie meer moet doen dan alleen het bieden van goede huisvesting. De RvC constateert dat de corporatie meer en meer investeert in de woon- en leefomgeving. Deze omslag in denken en werken vergt nogal wat van de organisatie. De medewerkers, die

zich voorheen vooral bezighielden met woningbeheer, moeten zich nu plotseling bewust worden van waar hun organisatie voor staat en wat de belangrijke vraagstukken in Barendrecht zijn. Zij moeten meegroeien met de andere werkwijze die de corporatie inzet. Een troost is, dat ook andere corporaties met dit probleem te maken hebben. In het kader van de veranderende Barendrechtse samenleving is één van de belangrijkste besluiten van de RvC het goedkeuren van de volkshuisvestelijke en maatschappelijke doelstellingen van de corporatie.

Zoals Patrimonium Barendrecht zijn er meer corporaties in Nederland, die actief zijn tussen de grote stad en het platteland. Onze ervaring is wel dat Patrimonium hoort bij de kopgroep van corporaties, die bewust de omslag doormaakt van goede woningbeheerder naar marktinnovator. De laatste decennia dringen de stadse vormen meer en meer Barendrecht binnen, net als bij andere (ex-)groeikernen. De bewoners ervaren dit, evenals de werkorganisatie. Het is de taak van Patrimonium Barendrecht om haar verzorgingsgebied leefbaar te houden. Dit doet zij graag, in samenwerking met onder andere de gemeente. Hoewel twee jaar na reorganisatie de corporatie nog niet op de plaats is waar zij wil en moet zijn, is de dienstverlening verbeterd, zijn de eerste projecten gerealiseerd en is de opdrachtenportefeuille goed gevuld. De communicatie met de Bewonersraad is goed en de corporatie heeft haar aandeelhouders gevonden. Dat hoort bij de nieuwe rol die van hedendaagse corporaties wordt verlangd. Ook de Bewonersraad is gedurende de afgelopen twee jaar aan haar nieuwe rol gewend geraakt. Meer en meer zijn de bewoners betrokken bij het beleid en de leefbaarheid van hun woonomgeving. We kunnen concluderen dat aanpassing van een relatief kleine organisatie in een lokale gemeenschap om inlevingsvermogen en vertrouwen vraagt. Deze inspanning heeft echter wel geleid tot erkenning, betrokkenheid van huurders, en sterk verbeterde resultaten.

Paul de Vries is onderzoeker bij het Onderzoeksinstituut OTB/TU Delft (p.devries@tudelft.nl). Afra Boon is directeur-bestuurder Patrimonium Barendrecht (A.Boon@patrimoniumbarendrecht.nl). Ton Vet is voorzitter van de Bewonersraad.

De verbeterende trap van de overstap

AUTEURS Jaap-Joost Melse, Guus Receveur & Thomas Rook

FOTOGRAFIE Alex Hansen

Reizigers zouden het idee moeten hebben dat bij het overstappen geen tijd verloren gaat. Toch blijken er in de praktijk fysieke en mentale barrières te zijn die een 'seamless journey' verhinderen. Bij beoordeling van de kwaliteit van een openbaar vervoersknooppunt is er veel aandacht voor de verblijfsfunctie, het design en de veiligheid. De kernfunctie, het overstappen, wordt echter vaak vergeten.

Bij een reis met het openbaar vervoer van deur tot deur zal de reiziger in de meeste gevallen minimaal één keer overstappen. Vaak is dit een overstap tussen verschillende vervoersmiddelen, dit gebeurt meestal op treinstations. Vooral bij binnenstedelijke centrumstations is de knooppuntfunctie van belang, omdat hier nationaal, regionaal en stedelijk openbaar vervoer samenkomt. Deze knooppunten leggen een grote claim op de (beschikbare) ruimte in het stadshart. Het is daarom noodzakelijk om zo'n openbaar vervoersknooppunt compact te ontwikkelen.

Fysieke barrières

Juist bij knooppunten van deze grootte moet de reiziger een aanzienlijke afstand afleggen om bijvoorbeeld van het treinperron naar het busplatform te komen. Regelmatig komen reizigers hoogteverschillen en looproutes tegen. Deze obstakels nemen kostbare (reis)tijd in beslag. De grote overstaptijden vormen een barrière in de aansluitingen van de ketenmobiliteit. In de huidige samenleving wordt de actieradius van reizigers steeds groter terwijl de reistijd juist afneemt. Wat dat laatste betreft is echter ook een tegenbeweging zichtbaar: reistijden worden weer langer door congestie, de kwaliteit van de infrastructuur en de capaciteit van de spoorwegen. De overstapminuten vormen een prominenter aandeel van de reistijd doordat reizigers zich steeds sneller verplaatsen. Voor pendelverplaatsingen van één uur per enkele reis wordt overstap- en wachttijd als verloren ervaren. Voor de

recreatieve reiziger is deze tijd echter onderdeel van zijn trip. De beleving van overstaptijd is dus afhankelijk van het doel van verplaatsing.

Weerstandsfactor

Met de zogenaamde weerstandsberekening kan worden aangetoond dat grote overstaptijden op belangrijke terminals waar de vervoersvoorzieningen ver uit elkaar liggen een behoorlijke barrière vormt. Uit onderzoek van TU Delft blijkt dat de weerstandsfactor van de overstap exponentieel toeneemt naarmate de tijdsduur van de overstap langer is en het ervaren comfort minder. Uit een aansluitend onderzoek van de Radboud Universiteit is bovendien geconcludeerd dat een bus-treinoverstap meer weerstand bij reizigers oproept dan trein-treinoverstappen. Dit komt doordat bij een bus-treinoverstap over het algemeen een grotere (loop-)afstand moet worden overbrugd. De weerstand die wordt veroorzaakt door barrières in de overstap uit zich in minder reizen met het openbaar vervoer en een toename van het autogebruik. Op veel openbaar vervoersknooppunten is er sprake van een niet-optimale indeling. Door overstaptijden te verminderen is er veel tijdswinst te behalen. Het ontwikkelen van openbaar vervoersknooppunten waarin verschillende vervoersvoorzieningen geconcentreerd zijn kan de overstaptijd aanzienlijk verkorten. Door bijvoorbeeld voorzieningen te stapelen worden de overstaproutes korter. Hierdoor neemt de barrièrevorming van de overstap af: het overstappen wordt minder negatief ervaren. Dit resulteert in een betere beleving van de reis. Het advies luidt daarom: ontwikkel slimme openbaar vervoerterminals waarin de verschillende vervoersmiddelen dicht bij elkaar stoppen.

Compacte stations

Om een goed alternatief te bieden voor de auto, denkt de Nederlandse Spoorwegen (NS) bij de herstructurering van haar huidige stations goed na over de locaties en concentraties van de verschillende verkeersvoorzieningen. De NS is hard bezig met het faciliteren van naadloze ketenmobiliteit: de jongste lichting stations heeft een compact ontwerp waardoor er korte overstaptijden zijn tussen de verschillende verkeersvoorzieningen. Een voorbeeld is station Duivendrecht: op dit knooppunt stoppen trein, metro en bus op verschillende hoogteniveaus vlakbij elkaar. De overstappende reizigers hoeven hierdoor slechts een kleine verticale afstand te overbruggen. De NS heeft prioriteit gegeven aan de herstructurering van de stations die aangesloten zijn op het Nederlandse traject van de hogesnelheidslijn (HSL). Niet elk station met een HSL-aansluiting heeft echter een hoogwaardig onderliggend openbaar vervoersnetwerk. Doordat het HSL-station vaak niet de eindbestemming vormt, hebben veel reizigers behoefte aan na-transport. Het laatste deel van de keten zou met een taxi overbrugd kunnen worden, maar in een drukke stad is het openbaar vervoer doorgaans sneller dan een auto.

Buitenlandse treinstations

Het is een misvatting dat de stations in Nederland internationaal gezien ver achterlopen. In Japan, een vooruitstrevend land op het gebied van openbaar vervoer, blijkt de 'seamless journey' behoorlijk ondergesneeuwd. Het is een reis op zich om in Kyoto van de hogesnelheidstrein

op de metro over te stappen. De Japanse reiziger is er aan gewend om voor een overstap meerdere hoogtebarrières en relatief lange afstanden te overwinnen, maar door de verschillende verkeersvoorzieningen dichter bij elkaar te brengen kan de beleving van de reiziger positief worden beïnvloed.

Het nieuwe Hauptbahnhof in Berlijn is wel goed ontworpen. Op het station komen drie verschillende modaliteiten samen. Hiertussen kan eenvoudig worden overgestapt. De kwaliteit van de moderne Nederlandse stations houdt het midden tussen die van de stations van Kyoto en Berlijn. Wat betreft de overstaptijden op de Nederlandse stations is er dus nog winst te behalen. Nieuwe ontwerpen zullen zich moeten gaan richten op compactheid en concentratie van de vervoersvoorzieningen. De kosten van een slimme herstructurering zijn te rechtvaardigen door de tijdswinst die iedere reiziger uiteindelijk kan behalen bij elke overstap.

Vervoersknooppunten hebben grote potentie, maar de belevingswaarde en de kwaliteit moeten hoog zijn om die te realiseren. Reizigers ervaren overstappen onder één dak én efficiënte vervoersaansluitingen als bijzonder prettig. Wachtijd moet zoveel mogelijk worden vermeden, omdat die in de beleving van reizigers driemaal langer duurt dan in werkelijkheid het geval is.

Mentale barrières

Het is onmogelijk om tienduizenden reizigers allemaal een naadloze verbinding te bieden op één openbaar vervoersknooppunt. Daarom moet naast het slim ontwerpen van stations ook gedacht worden aan

investering in de verbetering van de beleving van overstapbewegingen en wachttijd. Zodra de reiziger uit het vervoersmiddel stapt, zoekt hij naar vermaak. Nadat de noodzakelijke overstapinformatie is verworven en de reiziger op weg gaat naar de volgende keten in de verplaatsing, is het belangrijk om op een positieve manier zijn aandacht te trekken. Het is dus van belang om faciliteiten en dienstverlening te bieden. Ook in dit opzicht is het stationsontwerp van belang.

De wachtruimten zijn uiteraard de meest voor de hand liggende locaties voor vermaak, maar ook op andere locaties kan geprobeerd worden om de gevoelsmatige wachttijd te verkorten. Wanneer de reizigers zich van het ene perron naar het andere verplaatsen kan er vermaak zijn, bijvoorbeeld in de vorm van multimediaschermen waarop het laatste nieuws getoond wordt.

De beleving van een overstap onder één dak kent de minste weerstand.

Visitekaartje

Het centraal station bepaalt vaak de eerste indruk die men van een stad krijgt en is daarom een visitekaartje. Aantrekkelijke openbare ruimte rondom een station draagt bij aan een positieve beeldvorming van een stad. De laatste jaren is het belang hiervan doorgedrongen tot de verschillende gemeenten en bij het Rijk. De komst van de HSL vormde

een aanleiding voor het realiseren van een betere uitstraling voor de nieuwe centrale stations. Door de HSL wordt de stad internationaal beter bereikbaar en dit kan bijdragen aan het aantrekken van internationale bedrijven.

De positieve impressie die een hoogwaardige ruimte in en rondom een station van een stad geeft, gaat hand in hand met een prettige beleving van de overstap. Op een aantal plaatsen heeft men dit geprobeerd door het stadscentrum door te trekken tot in het station. Het is hierbij belangrijk dat de doorstroming en de overzichtelijkheid behouden blijven. Dit blijkt niet altijd eenvoudig doordat veel stations enigszins buiten het centrum liggen.

Het nieuwe station van Rotterdam is een goed voorbeeld van zo'n verbinding tussen verkeersknooppunt en stadscentrum. De plannen voor het station gaan gepaard met een herstructurering van het Weena en het Kruisplein. Deze verkeersweg verandert in een brede boulevard waardoor het prettig wandelen wordt van het station naar het centrum. Eventueel kan je deze afstand ook met de tram afleggen. Op deze wijze is het mogelijk het centrum direct te verbinden met het station. Gezelligheid en vermaak worden zo ook deels meegenomen tot in het station.

Concluderend kan gesteld worden dat zowel de beleving van de overstap als de tijd die overstappen in beslag neemt cruciaal is voor een goed geoliede reizigersmachine. Wanneer deze aspecten gecombineerd kunnen worden in een slim en compact overstapsysteem met minimale mentale en fysieke barrières, trekt dit meer reizigers aan. Een goed ontworpen openbaar vervoersterminal waar reizigers slechts beperkte afstanden hoeven af te leggen om over te kunnen stappen, is

essentieel in de ontwikkeling van naadloze ketenmobiliteit.

De Nederlandse Spoorwegen, lokale vervoerders, de overheid en de spoorbeheerder zouden de handen ineen moeten slaan en hun krachten bundelen. Met het ontwikkelen van innovatieve openbaar vervoerterminals kan een stap vooruit worden gezet in de gezamenlijke strijd tegen de automobiliteit.

Jaap-Joost Melse (jaapjoost_melse@hotmail.com) en Guus Receveur (guusrr@hotmail.com) zijn student Ruimtelijke ordening & Planologie aan de NHTV, Internationaal Hoger Onderwijs Breda. Thomas Rook (051319@nhtv.nl) is student Verkeerskunde aan de NHTV. Het schrijven van een artikel voor een vaktijdschrift was onderdeel van hun laatste studiejaar.

Literatuurselectie

- Broecke, A. M. van den (1998) Knooppunten openbaar vervoer.
- Deutsche Bahn AG. <www.hbf-berlin.de> Laatst bezocht juni 2009.
- DynaVision Management Consultancy (1998) Ketenmobiliteit in de praktijk: verslag van de workshops Ketenmobiliteit gehouden tijdens de Intertraffic '98, Amsterdam 10 – 13 maart 1998. Den Haag: Ministerie van Verkeer en Waterstaat.; Herweijer, M. [s.a.] Trends en plattelandbeleid. <www.rug.nl/staff/m.herweijer/> Laatst bezocht juni 2009.
- Maartens, M. (2007) Alleen groeipotentie ov in en naar steden. OV Magazine. Wageningen.; Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2000) Vervoersknooppunten en stedenbouwkundige kwaliteit. Den Haag; REISinformatiegroep bv. <www.9292ov.nl> Laatst bezocht juni 2009.

Catalaanse eetculturen

AUTEURS Tialda Haartsen, Jelmer Hitzert & Elen-Maarja Trell

FOTOGRAFIE Elen-Maarja Trell

Door globalisering worden lokale en regionale identiteiten steeds belangrijker. Voedsel vormt een onderdeel van deze identiteit. In dit artikel wordt onderzocht welke gerechten de Catalaanse eetcultuur representeren. Daarnaast wordt gekeken naar mogelijke verschillen in de perceptie van die eetcultuur door toeristen en de lokale bevolking.

Catalonië is een autonome regio in het noordoosten van Spanje. Het gebied is vooral bekend van toerisme naar de Costa Brava – denk aan Blanes en Lloret de Mar – en ook de steden Barcelona en Girona zijn toeristische trekpleisters. Catalonië is ook sinds jaar en dag één van de motoren van de Spaanse economie. Maar liefst 20 procent van het bruto binnenlands product van Spanje is afkomstig uit deze streek. Toerisme en industrie spelen een grote rol in de Catalaanse economie. Vooral de automobiel-, textiel- en voedingsmiddelenindustrie zijn goed vertegenwoordigd.

Kenmerkend voor Catalonië is haar sterke regionale identiteit. Dit hangt samen met haar status van autonome regio met verregaand zelfbestuur. Ten tijde van het bewind van generaal Franco was er geen sprake van autonomie. Veel elementen van de Catalaanse identiteit waren toen verboden. Na Franco's dood in 1975 kwam een einde aan de onderdrukking en sindsdien is Catalonië een van de belangrijkste autonome regio's van Spanje. Het regionalisme heeft dusdanige vormen aangenomen dat de Catalaanse overheid, de 'Generalitat de Catalunya', zelfs spreekt van een nationale identiteit.

Voor Catalanen is het belangrijk om hun Catalaanse identiteit sterk neer te zetten. Deels om zich te onderscheiden van Castilië (overig Spanje), maar ook omdat een sterke regionale identiteit en cultuur belangrijk is voor het economisch succes van regio's. Om de regionale identiteit uit te dragen en te versterken worden verschillende typisch Catalaanse symbolen ingezet, zoals de streektaal en vlag. Een meer hedendaags symbool van Catalonië is de zwarte ezel, 'el burro', die in stickervorm

op de achterkant van veel Catalaanse auto's te zien is. El burro is de tegenhanger van de zwarte stier, 'el toro', het icoon van Spanje. Sinds het einde van de dictatuur onder Franco is er in Barcelona sprake van een herontdekking van de regionale keuken. Vooral bij de lokale bevolking is de Catalaanse keuken populair. Toeristen in Blanes of Lloret de Mar houden juist van eten dat smaakt naar een maaltijd in het thuisland. Het aanbod is daarop aangepast; de Nederlandse toerist kan bij de lokale Friet van Piet zelfs een oer-Hollandse kroket eten. De afgelopen decennia richt de Catalaanse toeristensector zich steeds meer op cultuurtoerisme, waarbij vooral steden als Barcelona en Girona gepromoot worden. De interesse van cultuurtoeristen voor het lokaal eigene uit zich ook in een voorkeur voor lokaal eten. Maar welke gerechten worden eigenlijk als typisch Catalaans beschouwd? Verschilt dit voor Catalanen en toeristen? En hoe propageren restaurants in Barcelona de Catalaanse eetcultuur? Is er een verschil tussen het aanbod in de toeristische en niet-toeristische delen van Barcelona? Kan tenslotte worden gesteld dat toerisme de Catalaanse eetcultuur beïnvloedt?

Kenmerkend voor Catalonië is haar sterke regionale identiteit.

De regio in de pan

Regionale eetculturen ontstaan door een samenspel van lokale en regionale mogelijkheden en beperkingen. Ze kunnen dan ook worden opgevat als een afspiegeling van de regionale cultuur. Catalonië ligt ingeklemd tussen Frankrijk en het Castiliaans sprekende gedeelte van Spanje. Catalanen zien hun regio dan ook als een 'terra de pas', een doorgangsgebied. Hierdoor is de Catalaanse cultuur een open cultuur. De Catalaanse cuisine bevestigt dit beeld. Het is een mix van externe culinaire invloeden uit Frankrijk, Spanje en Italië. Toch heeft de Catalaanse keuken een eigen gezicht. Het meest opvallend zijn de onverwachte smaakcombinaties, waarin contrasten hoogtij vieren. Veel meer dan in andere Spaanse regio's. Suiker met zout en zoet met zuur geven de keuken een eigen karakter en identiteit. Een voorbeeld is 'mar i muntanya', een verzamelnaam die Catalanen gebruiken voor gerechten die vlees (vaak kip) uit de bergen combineren met vis (vaak schaaldieren) uit de zee.

Deze smaakcombinaties kunnen een reflectie zijn van twee typisch Catalaanse karaktereigenschappen. De lokale bevolking staat ten eerste bekend om 'rauxa', een soort opvliegerige opstandigheid. Deze eigenschap heeft in het verleden tot verschillende geweldsexplosies geleid. Het talent om te herstellen van tegenslagen heeft ertoe geleid dat Catalanen ook optimistisch en vindingrijk zijn. Ze zijn ijverig, praktisch, spaarzaam en commercieel. In het Catalaans wordt deze tweede karaktereigenschap 'seny' genoemd, wat zoiets als gezond verstand betekent.

Eetculturen zijn naast een afspiegeling van regionale cultuur ook een afspiegeling van de geografische kenmerken van een gebied. Verschil-

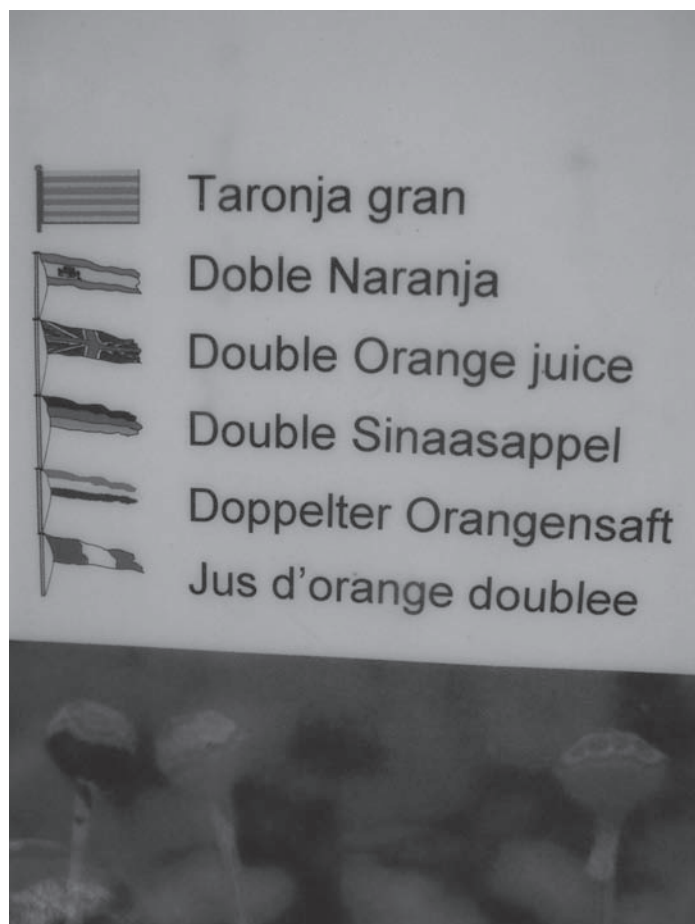
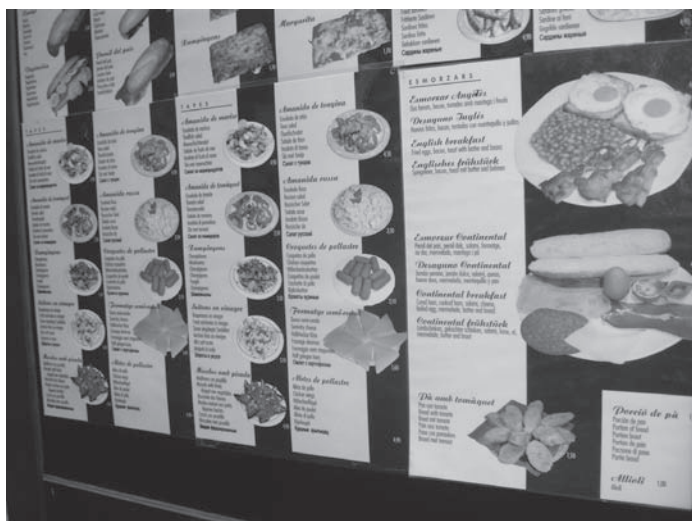
len in fysische geografie en in ligging hebben immers invloed op de beschikbaarheid van het voedsel. Deze invloed is goed terug te zien in de verschillende visgerechten die langs de Catalaanse kust te vinden zijn.

In het zuiden van Catalonië overheerst de zogenaamde cassola, een op de Valenciaanse paella lijkend gerecht van strandgapers, mosselen en vis met rode pepers. In het noorden van Catalonië is suquet het belangrijkste visgerecht, een vispannetje met ui, knoflook en aardappel. Ook in de sauzen komen de geografische verschillen naar voren.

Romesco is een op amandelen gebaseerde saus van Arabische origine die vooral in het zuiden van Catalonië gemaakt wordt. De in Noord

Catalonië voorkomende saus allioli is een mayonaise van knoflook en olijfolie van Grieks-Romaanse origine.

Eigenlijk, stelt Josep Pla - één van de meest bekende Catalaanse schrijvers (1897-1981) - kun je koken opvatten als 'het landschap in de pan'. Als hoofdstad van Catalonië is Barcelona uitgegroeid tot de etalage van de Catalaanse gastronomische diversiteit. Al aan het eind van de 19e eeuw introduceerde de opkomende bourgeoisie van Barcelona typische plattelandsgerechten in de stad en werden ze aangepast aan de lokale smaak. Op dat moment onderging Catalonië een periode van heropleving van de Catalaanse cultuur en regionale identiteit, de zogenaamde 'renaixença'. De Franco-periode maakte een

eind aan deze ervaring, maar met de politieke omslag in de jaren 1970 kwam Catalonië als regio weer op de kaart. De dankzij de toenemende welvaart groeiende middenklasse had sterke behoefte om de Catalaanse identiteit op een niet-politieke manier te benadrukken. De cuina Catalana was daarvoor bij uitstek geschikt.

Eén van de grootste culinaire attracties in Barcelona zijn de voedselmarkten, waarvan La Boqueria aan Las Ramblas de meest populaire van Spanje is. Dit is de beroemde winkelpromenade in het centrum van de oude stad, Ciutat Vella. Daarnaast heeft de stad een grote hoeveelheid restaurants in allerlei soorten en maten. Een recente ontwikkeling is (de uitbreiding van) een nieuwe restaurantketen die klassieke Catalaanse gerechten bereidt met gebruik van lokale ingrediënten.

De invloed van toerisme op de Catalaanse eetcultuur loopt niet langs geografische lijnen.

Typisch Catalaanse gerechten

Dit roept de vraag op welke gerechten als typisch Catalaans worden gezien. Voor onze analyse van Catalaanse gerechten volgens de toeristische sector hebben we gebruikt gemaakt van een aantal websites waarop informatie aan toeristen wordt verstrekt. Hierbij gaan we ervan uit dat het internet de meest toegankelijke informatiebron voor toeristen is. Het beeld dat deze websites van toeristische bestemmingen schetsen speelt een belangrijke rol in de beeldvorming van toeristen. Voor de analyse hebben vijf onderzoekers zich verplaatst in de rol van toerist met een specifieke interesse voor lokaal eten in Catalonië. Allen noteerden welke Catalaanse gerechten op de verschillende toeristische internetsites genoemd werden. Vervolgens zijn de vijf lijsten met gerechten vergeleken en bleek er een top drie van gerechten te zijn die het meest frequent voorkwam. Het gerecht *calçotada* bestaat uit op een open vuur geroosterde Catalaanse lente-uien (*calçots*), die worden gegeten op een manier die vergelijkbaar is met hoe Nederlanders een haring eten. *Fideuà* is een variant op *paella*, waarbij de rijst voor pasta is vervangen (*fideu* is Catalaans voor pasta). Meestal wordt *fideuà* bereid met zeevruchten en vis. *Crema Catalana* is een Catalaans nagerecht dat vergelijkbaar is met de Franse *crème brûlée*. Het is pudding op custardbasis, op smaak gemaakt met een kaneelstokje en de schil van een citroen. *Crema Catalana* wordt geserveerd met een laagje gekarameliseerde suiker erover. We vatten de drie beschreven gerechten op als typisch Catalaans volgens de toeristische sector.

Het tweede gezichtspunt is dat van de lokale bevolking: welke gerechten zijn volgens hen typisch Catalaans? Om hier een beeld van te krijgen hebben we in oktober 2007 in Barcelona een straatenquête onder 199 respondenten afgenomen in de buurten Les Corts en op Las Ramblas in de Ciutat Vella. Deze twee buurten zijn tegengesteld qua karakter. Les Corts is een buurt die zeer geliefd is bij mensen uit de regio om te wonen, werken en recreëren. Ciutat Vella, de oude binnenstad, is daarentegen een populaire bestemming voor de

toeristen. In onze enquête zijn lokale respondenten gevraagd welke drie gerechten volgens hem/haar typisch Catalaans zijn. Vijf gerechten kwamen duidelijk naar voren als typisch Catalaans en zijn meegenomen in de analyse. Het gaat om *pa amb tomàquet*, *escudella i carn d'olla*, *buttifarra con mongetes*, *paella* en *crema catalana*. *Pa amb tomàquet* is simpel gerecht dat bestaat uit een plakje brood ingesmeerd met tomaat, olijfolie en zout. Vaak komt daar een plak ham, een worstje of wat kaas bovenop. *Pa amb tomàquet* lijkt op de beroemde Mediterrane pizza en heeft in Catalonië de status van 'nationaal gerecht'. *Escudella i carn d'olla* is een volgens stoofpotprincipe gekookte maaltijdsoep. De ingrediënten voor de maaltijdsoep variëren al naar gelang hun beschikbaarheid. *Escudella* bevat in ieder geval verschillende soorten vlees, groenten, aardappelen, rijst of pasta en witte bonen of kikkererwten. *Buttifarra con mongetes* is scherp gekruide gegrilde worst, geserveerd met droge, witte bonen. *Paella* is van origine een gerecht uit Valencia, maar staat tegenwoordig bekend als typisch Spaans. Het is een rijstschotel met allerlei extra ingrediënten, zoals diverse soorten zeevruchten, kip of konijn, tomatensaus, snijbonen en saffraan. *Crema Catalana*, het Catalaanse nagerecht, is al eerder beschreven.

Er blijken zowel overeenkomsten als verschillen te zijn tussen wat voor toeristen en de lokale bevolking typisch Catalaanse gerechten zijn. Een duidelijke overeenkomst is het nagerecht *crema Catalana*. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat de naam van de regio voorkomt in de naam van het gerecht. Tegengesteld aan onze verwachting noemde de lokale bevolking *paella* vaker dan de Catalaanse pastavariant *fideuà*. Het kan zijn dat *paella* voor de lokale bevolking een soort verzamelnaam is geworden (vergelijkbaar met stampot bij ons), waaronder zij ook *fideuà* verstaan.

Een opvallend verschil bestaat bij de *calçotada*. Op toeristische websites over Catalaanse gerechten wordt dit veelvuldig genoemd, maar bij de lokale bevolking is het een opvallende afwezige. Een verklaring kan zijn dat *calçotada* op internet vaak genoemd wordt in combinatie met een specifiek festival in plaatsje Vall, ter viering van de lente. Dit is bij uitstek een toeristische attractie. Reclame voor het festival betekent automatisch reclame voor het gerecht. Omdat de lokale bevolking de gerechten *pa amb tomàquet*, *escudella* en *buttifarra con mongetes* ook typisch Catalaans vindt, kun je zeggen dat de lokale bevolking een breder beeld heeft van typisch Catalaanse gerechten dan de toeristische sector.

Menukaarten in Barcelona

Het tweede gedeelte van het onderzoek richt zich op de mate waarin Barcelonese restaurants de Catalaanse eetcultuur uitdragen door het aanbieden en adverteren van Catalaanse gerechten. Ook hierbij hebben we gekeken of hier verschillen bestaan tussen de toeristische wijk Las Ramblas en het niet-toeristische Les Corts. Uitgangspunt was dat een restaurant met een Spaans- en Catalaanstalige menukaart, minder op toeristen gericht is dan een restaurant met vertalingen van de menukaart in diverse andere talen. Deze gedachte komt overeen met het toeristisch beleid van de Generalitat de Catalunya. In 1991 heeft de Catalaanse overheid een handleiding aan restaurants verstrekt met tips om de toegankelijkheid van restaurants voor toeristen te verbeteren. Het doel was de economische baten van de toeristische

industrie te maximaliseren. Eén van de tips was om de menukaart in meerdere talen aan te bieden, bijvoorbeeld in het Engels, Duits, Frans en Nederlands.

Uit analyse van een aantal vertaalde menukaarten blijkt dat er een significant verschil bestaat tussen het gemiddeld aantal talen op de menukaarten van restaurants aan Las Ramblas (gemiddeld ruim 3 talen) en op die van restaurants in Les Corts (gemiddeld 1,5 talen). Dit bevestigt ons vermoeden dat de restaurants aan Las Ramblas meer gericht zijn op toeristen dan de restaurants in Les Corts.

Vervolgens onderzochten we of de door ons als typisch Catalaans gedefinieerde gerechten op de menukaart stonden (zie tabel 1). Daarbij letten we op mogelijke verschillen tussen de gerechten die volgens de toeristische sector en volgens de lokale bevolking als typisch Catalaans geschouwd worden. De verwachting was dat er op Las Ramblas significant meer gerechten op de kaart zouden staan die volgens de toeristische definitie typisch Catalaans zijn, en dat in Les Corts meer gerechten worden aangeboden die volgens de lokale bevolking als typisch Catalaans beschouwd worden.

Uit tabel 1 blijkt dat in restaurants op Las Ramblas gemiddeld twee tot drie keer zoveel typisch Catalaanse gerechten op de menukaarten van de restaurants staan. Opvallend is dat dit zowel voor de door de lokale bevolking gedefinieerde Catalaanse gerechten als voor de door de toeristische sector benadrukte gerechten geldt. De verschillen tussen de wijken zijn significant.

Uit bovenstaande blijkt dat restaurants op Las Ramblas de Catalaanse eetcultuur meer propageren, zowel volgens de definitie van de lokale bevolking als volgens de definitie van de toeristische sector. Het toerisme beïnvloedt het type Catalaanse gerechten waarvoor de restaurants kiezen dus niet, maar het feit dat restaurants in het (meer) toeristische deel van Barcelona zich sterker als Catalaans profileren hangt wellicht wel samen met het toerisme. Het is ook mogelijk dat dit te maken heeft met de centrumfunctie van de Cuitat Vella, het oude stadscentrum van Barcelona.

Uit voorgaand onderzoek komt naar voren dat de lokale bevolking een andere, bredere perceptie van typisch Catalaanse gerechten heeft dan de toeristische sector. Dat de restaurants aan Las Ramblas meer gericht zijn op toeristen dan de restaurants in Les Corts, blijkt uit de analyse van de vertalingen van de menukaarten in beide gebieden. Toch kwam de verwachting niet uit dat in de niet-toeristische buurt Les Corts meer gerechten op de kaart staan die volgens de bevolking Catalaans zijn. De restaurants aan Las Ramblas bieden meer typisch Catalaanse

gerechten aan, zowel volgens de toeristische als volgens de lokale definitie. De invloed van het toerisme op de Catalaanse eetcultuur lijkt dan ook niet langs geografische lijnen te lopen.

Tialda Haartsen (docent Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen), Jelmer Hitzert (student Culturele Geografie), Elen-Maarja Trell (promovendus bij Culturele Geografie).
Dit artikel is geschreven op basis van onderzoek dat door de studenten Guido Aris, Jelmer Hitzert, Richard Rijnks, Elen-Maarja Trell en Jelger Zijlstra in het kader van de Master Culturele Geografie is uitgevoerd tijdens veldwerk in Catalonië, Spanje, oktober 2007.

Literatuurselectie:

- Andrews, C. (1989) Catalan cuisine. Headline, London.
- Bell, D. & G. Valentine (1997) Consuming geographies. We are where we eat. Routledge, London & New York.
- De Pater, B., P. Groote & K. Terlouw (e.a) (2002) Denken over regio's. Geografische perspectieven. Uitgeverij Coutinho, Bussum.
- Eaude, M. (2007) Catalonia. A cultural history. Signal Books Limited, Oxford.
- Haartsen, T. & P. Druiven (2007) Burrocratie: nationalisme in Catalonië. Geografie 16(7), pp.15-17.
- Medina, F. X. (2005) Food culture in Spain. Greenwood Press, Westport Connecticut.

Tabel 1.

Aantal Catalaanse gerechten op menukaarten, naar buurt en naar definitie (lokale bevolking versus toeristische sector)

	Catalaanse gerechten volgens lokale bevolking	Catalaanse gerechten volgens toeristische sector
Las Ramblas	1,45	0,74
Les Corts	0,79	0,25
Totaal	1,25	0,58

Een allesomvattende aanpak voor infrastructuursectoren

AUTEUR Sander Lenferink

In 2008 kwam het rapport *Infrastructures - Time to invest* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) uit. Het rapport verscheen aan de vooravond van de bankencrisis die inmiddels tot een globale economische crisis heeft geleid. Voordat de crisis uitbrak riepen de onderzoekers van het rapport al op tot meer investeringen in infrastructuur. Dit is interessant omdat deze strategie tegenwoordig ook vaak gepredikt wordt om de crisis te bestrijden. Het verslag is het resultaat van een onderzoek naar hoe lange termijn investeringen in infrastructuur gegarandeerd kunnen worden. Verschillende sectoren van infrastructuur worden behandeld: riolering, drinkwater, afval, dijken, wegen, spoorwegen, vliegvelden, elektriciteit, gas en elektronische communicatie. Hierbij zijn met name de veranderingen van de laatste jaren nader onderzocht. Bestuurlijke veranderingen hebben ervoor gezorgd dat veel van oudsher publieke taken en verantwoordelijkheden in private handen zijn gekomen. Dit heeft geleid tot een versplintering van verantwoordelijkheden en beslissingsniveaus. De verantwoordelijkheden over onderdelen van de infrastructuur zijn verdeeld over meerdere partijen. Deze afzonderlijke delen van de keten worden beheerd vanuit strategieën die gericht zijn op het maximaliseren van de efficiëntie. Daarnaast richten nieuwe (semi-) publieke organisaties met een winst oogmerk zich meer op het realiseren van korte termijn doelstellingen. Deze manier van denken brengt volgens de onderzoekers de staat van de netwerken van infrastructuur in gevaar. Innovatie, duurzaamheid, lange termijn beschikbaarheid en toegankelijkheid lijken naar de achtergrond te verdwijnen.

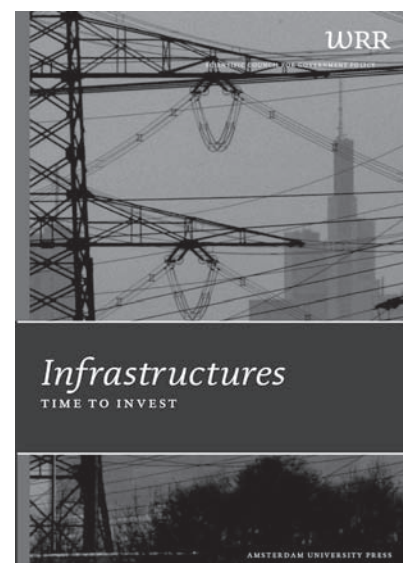
De nieuwe bestuurlijke contexten maken dat investeringen noodzakelijk zijn om de kwaliteit van de infrastructuur in de toekomst te kunnen borgen. Terecht stelt de WRR dat volledig terugdraaien van de marktwerking, zoals in het publieke debat vaak wordt geopperd, onmogelijk en onwenselijk is. Toch dient er iets te gebeuren om het functioneren van de verschillende sectoren te garanderen. De WRR schrijft daarom drie oplossingen voor: nieuwe rollen, nieuwe verbindingen en nieuwe 'checks and balances'. Deze voorstellen kunnen kort worden samengevat als het verbeteren van het toezicht op de infrastructuursectoren. De gehele infrastructuurketen moet in de gaten gehouden worden door een systeemcoördinator. En de versplinterde arena's moeten verbonden worden door gezamenlijke risicostrategieën met samenwerking tussen de toezichthouders. Daarnaast moet een nieuw stelsel politiek opportunisme uitsluiten en zo investeringen door de markt stimuleren.

De titel van het rapport wekt de suggestie dat het een allesomvattende aanpak voor de infrastructuursectoren omvat. Maar dit is niet het geval. Waarschijnlijk maken de grote verschillen tussen de onderzochte

sectoren dat een dergelijke concrete aanpak moeilijk geformuleerd kon worden. De infrastructuur van het afval en van de elektronische communicatie zijn bijvoorbeeld fysiek, economisch en sociaal totaal verschillend. Het verbinden van het concept 'regimeverandering' aan de problematiek in de infrastructuursectoren doet daardoor ietwat gekunsteld aan. De aanbevelingen van de WRR blijven daarom steken in algemeenheden. Het verbeteren van toezicht op de geprivatiseerde nutsbedrijven door systeemcoördinatoren roept bijvoorbeeld veel vragen op. De geschikte partij die de coördinatie zou kunnen uitvoeren en de bevoegdheden van de coördinator worden namelijk niet besproken.

Daarnaast roept de titel van het rapport op tot investeringen, maar onduidelijk blijft wat de omvang van deze investeringen zou moeten zijn. Nergens in het rapport worden concrete bedragen genoemd of aangegeven waarin precies geïnvesteerd zou moeten worden. Dit is een groot gemis, aangezien de discussie over investeringen op zowel de korte als de lange termijn door de crisis in een stroomversnelling is gekomen. Het rapport geeft een boeiend overzicht van verschillende infrastructuursectoren dat in het licht van de huidige economische crisis een interessante stand van zaken weergeeft. De aanbevelingen behoeven alleen wel verdere concrete uitwerking. En een andere titel was op zijn plaats geweest.

WRR [Scientific Council for Government Policy] (2008) - *Infrastructures: Time to invest*. Uitgeverij: Amsterdam University Press, Amsterdam/Den Haag
ISBN: 9789053566053

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[postbanknummer] 61 65 799

REDACTIE

Jesper van Loon (hoofredactie), Roos Menkhorst (eindredactie), Reinier Folkerts (secretaris), Yvonne Rijpers (webredacteur), Marloes Wevers (vertaler), Veronique van Acker, David Bassens, Lomme Devriendt, Carl Dirks, Mirjam Fokkema, Wouter van Gent, Heidi Hanssens, Tina Kelder, Christien Klauus, Bas van Leeuwen, Sander Lenferink, Martijn van der Linden, Karin Manders, Bruno Meeus, Femke Meijer, Sarah Meys, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Stephanie Vervaet, Martin Zebracki.

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Ben Derudder, Steven Kromhout, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Ben de Pater, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Maarten Mieras en Jeroen Sikma

DRUK

A-D Druk bv - Zeist

ABONNEMENTEN (per jaar)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€47,50
Studenten	€17,50
Overigen	€25,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€5,00
Alle studenten Sociale Geografie & Planologie aan de Universiteit van Amsterdam en de Katholieke Universiteit Leuven, en alle eerstejaars bachelors van de Universiteit Utrecht, de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Gent krijgen via hun instituut een exemplaar. Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd vóór 1 december van het lopende jaar.	

ARTIKELLEN

Artikelen, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaal-ruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij de redactie beschikbaar. Artikelen overnemen is toegestaan met toestemming van auteurs en bronvermelding.

ADVERTENTIES/SCRIPTIES

Informatie via www.agora-magazine.nl

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van de Faculteit Geowetenschappen (UU), het C.M.Kaninsituut (UvA), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer

In het volgende nummer van Agora zullen we het thema angst vanuit sociaal-geografische invalshoek benaderen. Voor ons is duidelijk dat gevoelens van onveiligheid niet alleen worden weggenomen door bijvoorbeeld camera's op te hangen, de straatverlichting te verbeteren of meer blauw op straat te brengen. Daarom leggen we in het komende nummer de nadruk op de sociaal-ruimtelijke structuren waarin angsten ingekapseld zitten. We zullen daarbij vooral ingaan op de emoties die plaatsen bij mensen oproepen, en de manier waarop gevoelens van angst zijn ingebed in een breder identiteitskader.

Onze bezorgdheid over het prangende gevoel van onveiligheid komt voort uit de samenhang tussen angst, identiteit en ruimte. De verschillende bijdragen in het themanummer zullen duidelijk maken dat vele angstgevoelens erop gericht zijn het onderscheid tussen man en vrouw, autochtoon en allochtoon, rijk en arm te weerspiegelen en te bestendigen. Zeker nu populistische als Filip Dewinter en Geert Wilders teren op een brede maatschappelijke onderstroom van angst en xenofobie, moeten we ons durven afvragen of Roosevelt geen gelijk had toen hij zich afvroeg of het enige waar we echt bang voor moeten zijn niet gewoon de angst zelf is.

ohyescoolgreat.

grafisch ontwerp studio voor
print, web en publieke ruimte.

ohyescoolgreat. kan alles op het gebied
van grafisch ontwerp en website ontwerp
en programmering voor u verzorgen!

is gericht op communicatie
en innovatie in print en web.

kan van klein tot groot,
art direction tot vormgeving.

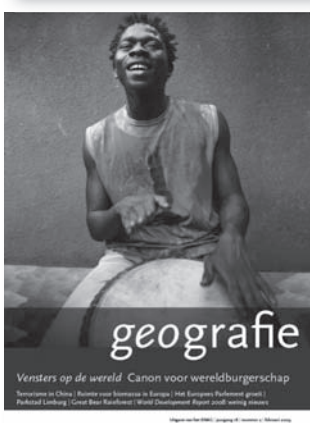
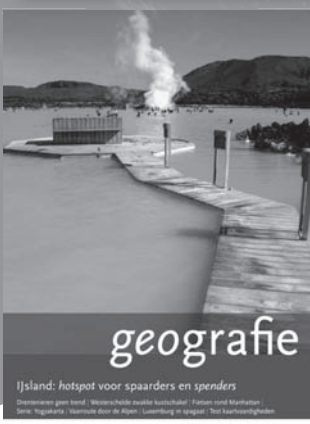
bel of mail voor een offerte of persoonlijk gesprek:
+31 6 139 540 76 of jeroen@ohyescoolgreat.com

of ga naar: www.ohyescoolgreat.com

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies
| nieuwsberichten | columns |
interviews | geografische agenda |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts € 32 per jaar, aio's en oio's betalen € 66,50 (normale prijs € 89,50 per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 253 40 56 voor een abonnement.
Een welkomstdcadeau ligt klaar!

KNAG

AD-DRUK-advertentie